

SZEMLE

Botka Ferenc—Vargha Kálmán: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905—1945. Személyi rész I. A—K. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 959 l.

Megjelenése pillanatától kezdve nélkülözhetetlen segédkönyve irodalomkutatóknak, magyar tanároknak az az Irodalomtudományi Intézet által kibocsátott sorozat, amelynek eddig két kötete jelent meg *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* címmel. A Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor szerkesztette első kötet 1772-ig, a Kókay György munkájaként megjelent második kötet 1849-ig dolgozta fel a magyar irodalom történetének bibliográfiáját, tehát csupán a régi magyar irodalom, a felvilágosodás és a reformkor kutatóit kényeztette el megbízható segédeszközzel. A későbbi korszakok ismerői és az érdeklődők nyolc évet várhattak egy újabb összeállítás megjelenésére, amely ezúttal, jóllehet harmadikként látott napvilágot, mégis a sorozat 6. számaként jelzik. Ismertetésekor tehát utalni kell arra, mi az, ami kimaradt, mi van készülóban. Az 1849—1905 közötti időszakot két kötet fogja majd át, az első tartalmazza az általános részt és a személyi rész betűrendjének első felét, a második a J-től Zs-ig terjedő névsorba tartozó szerzőket. Külön kötetet kap az 1905—1970-ig terjedő korszak általános irodalma, és remélhetőleg hamarosan megjelenik a mostani kötet folytatása, a betűrend második fele is. A sorozat nyolcadik köteteként az 1945 és 1970 között élt és működött szerzők személyi bibliográfiáját adják közre. (Úgy tűnik, összegző munkáink sorában egyre gyakoribb a kronologikus megjelenéstől való eltérés, gondoljunk csak a *Magyarország története* sorozat egymást rapszodikus időrendben követő kötetekre, vagy a könyvészeti munkák közül a *Magyar Könyvészet 1921—1944* eddig megjelent két kötetére, amelyek a 6-os és 7-es számot viselték.)

Összehasonlítva mégis a már évek óta használt két bibliográfiát és mostani ismer-

tetésünk tárgyát, több lényeges eltérés ütközik a szemünkbe. Az első mindjárt valóban szembeütköző, hiszen az új kiadvány tipográfiája eltér a megszokottól, azaz apróbb fokozattal szedték. Az első pillanatra riasztó változást indokoltta teszi, hogy felmérve az anyag mennyiségét, nyilvánvaló, a régi fokozatot alkalmazva két kötetre lett volna szükség a mostani egy helyett, tehát a teljes névsor csupán négy kötetben fért volna el, ami nagyban megnehezítette volna a használhatóságot. Némi szoktatás után, hála a következetesen áttekinthető szedésnek, végül is minden használó meg fog barátkozni a kényszer okozta változtatással.

A korábbi kötetekhez viszonyított lényegesebb eltérés azonban nem formai, hanem tartalmi. Először fordul elő ugyanis, hogy csupán szerzői fejezetekből tevődik össze a bibliográfia, és az egyes szakfejezeteket a jelentősebb szerzők anyagán belül kellett kialakítani. Igaz, hogy egyes íróinkra vonatkozóan vannak egész életművüket átfogó teljes vagy részleges bibliográfiai összeállítások, a mostani kötet szerkesztőinek azonban hatalmas anyag összegyűjtésével, már meglévő bibliográfiák kritikus felhasználásával, pótlólagos gyűjtéssel kellett számolniuk. A kötet bevallottan nem nyújt teljességre törekvő bibliográfiát, 514 író esetében ezt nem is teheti. A válogatás szempontjai (csak azokat a szerzőket vették fel, akikkel szakirodalom foglalkozott, a legnagyobb írókra vonatkozó adat-tengert megrostálták, a más tevékenységet is folytató személyeknél csak az irodalmi munkásságra vonatkozó szakirodalmat regisztrálták), ezek a szempontok a korszak kutatói számára elfogadhatók, a mennyiségi teljesség helyett az érdemi teljességre helyezve a súlyt. A bibliográfia nem a magyar irodalom, hanem a magyar irodalomtörténet bibliográfiája, nem tartalmazza tehát a szépirodai alkotások nem tudományos vagy összegző céllal készült kiadásainak leírását, illetve a művek többes kiadásait. (Az írói működés teljes feltárásához

tehát továbbra is nélkülözhetetlen a *Magyar könyvészet 1921–1944* c. sorozat Komjáthy Miklósné által szerkesztett 6. kötete, amely a tárgyalt korszak nagy részének teljes irodalmi termését regisztrálja.) Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az anyaggyűjtés, mint korábban is, 1970-nel zárult. A bibliográfiai sorozat első kötetének megjelenésekor (1972) a hiány még nem volt olyan feltűnő, esetünkben az írói pályák teljes ismerete megköveteli a hiányzó évek feltárását is. Örvendetes, hogy az Országos Széchényi Könyvtár magára vállalta az 1971–1975 közötti időszak szakirodalmának bibliográfiai feldolgozását, a további évek anyagát pedig már a kurrens szakkibibliográfia szolgáltatja. Ugyanakkor dicséretes a kötet adatainak szinte naprakész frissesége. Ez a szerzői életrajz-adatoknál vehető észre, a gondos korrektúra eredményeképpen még az utolsó pillanatban is sikerült életrajzi adatot módosítani, tehát az 1981-ben, 1982-ben elhunytak utolsó évszámát is tartalmazza a kötet (Királyhegyi Pál 1981, Berczeli Anzelm Károly, Jékely Zoltán 1982).

A bibliográfia ismertetője kétszeresen is nehéz helyzetben van, amikor esetleges kifogásait szeretné megemlíteni. Nehéz azért is, mert jól tudott, hogy még ha hasznosítanának is valamit a szerkesztők a felvetett ötletekből, az átfutási idők egybeesése ezt szinte lehetetlenné teszi. Hiszen mire az ismertetés napvilágot lát, remélhetőleg megjelenik már a bibliográfia következő, a mostanival szorosan összetartozó kötete, tehát a hasznosítás objektíve sem valószínű meg. Másodszor pedig azért is nehéz kifogásokat tenni az új bibliográfiai kézikönyvvel szemben, mert a szerkesztők és számos munkatársuk több éves fáradságos munkájának eredménye áll előttünk, ahol a munka mennyisége és egységesen megbízható magas színvonalra jelentéktelenné tesz minden aprólékos kifogásoló szándékot. Legyen szabad mégis egy formai következetlenségre felhívni a figyelmet. Az egyes leltéhek megjelenésekor nincs egységes szempont abban a tekintetben, hogy mikor közölnek a szerkesztők az évszám mellett évfolyam-, kötet-, lapszámot, naptári dátumot, oldalszámot, esetleg mindent együtt. Ez még az azonos jellegű lapoknál sem egységes, tehát nem folyóiratot és napilapot kívántunk összehasonlítani. A találmányra kinyitott bibliográfia 158. lapján ilyen hivatkozásokot találunk: Ttáj 1950. 127–128., Ttáj 1962. jún. 10. [!], MNemzet 1965. szept. 19. 221. sz. 13., Nszab 1969. ápr. 25., Nszava 1956. máj. 15. 4., Nszava 1950. 118. sz. A lényeg persze az, hogy a keresett cikk a megadott helyen megtalálható legyen, ennek az említ-

tett hivatkozások eltérő jellegük ellenére is megfelelnek.

Az anyag feltárásának mélységét illeti a másik észrevétel. Jóllehet a szerkesztők a bibliográfia bevezetőjében pontosan közlik, milyen szempontok szerint dolgozták fel az irodalomtörténeti életműveket: „Irodalomtörténetesek személyi bibliográfiájában csak a személyre és munkásságra általában vonatkozó irodalom adatait szerepeltetjük: egyes műveik bibliográfiai adatait, a műre vonatkozó kritikai irodalommal együtt az illető mű témakörének megfelelő fejezetben találja az olvasó”. Ez a megoldás azonban óhatatlanul azt a látszatot kelti, hogy az irodalomtörténeti életművek bibliográfiai feltárása újabb kutatások feladata, aki pedig a bevezető imént idézett megszorító mondatát nem tartja mindig szemé előtt, meglepve tapasztalja, hogy a bibliográfia megcsönkítja neves irodalomtörténetesek munkásságát. Horváth Jánosnak például csak két vegyes témájú tanulmánygyűjteménye recenzióit tartalmazza a kötet, az 1936-os *Egyetemű előadásából* összeállítottét és az 1956-ban megjelent *Tanulmányokét*. De sorolhatnánk tovább Bóna László, Eckhardt Sándor, Földessy Gyula, Gyergyai Albert, Komlós Aladár és mások nevét. (Gerézdi Rabán teljesen kimaradt.) Úgy véljük, vállalni kellett volna, még terjedelmnövelés árán is, hogy az irodalomtörténeti pályák minden kötete és ismertetése belekerüljön a mostani bibliográfiába, kompromisszumos megoldásként pedig legalább utalni kellett volna arra, hogy a monografikus kötetek ismertetései a bibliográfiai sorozat melyik más kötetében található.

A kiadványban közreadott mutatók között egyetlen hiányrészletünk van, azért is tesszük szövé, hátha a második rész végén (a megjelenő 7. kötetben) még pótolható. Hiányzik ugyanis a feldolgozott periodikumok és rövidítésjegyzékük mellett az analizált tanulmánykötetek felsorolása, ami a korábban megjelent bibliográfiákban nem maradt el.

A bibliográfia természetesen nem tartozik az érdekes olvasmányok közé. Adatai között lapozgatva, néhány szamadatra is figyelve sikerül mégis olyan „csemegékre” is rábukkanni, amelyek nemesak rekordokra törő korunkban tarthatnak számot az érdeklődésre, hanem egy korszak irodalmi életét, irodalomtörténetesek érdeklődési vonulatait is jellemezhetik. Megtudható például e kötetből, hogy a legelső írás Adyval foglalkozott, szám szerint 78 oldalt tesz ki az Ady-bibliográfia, és ez már válogatott anyagot jelent. József Attila bibliográfiája 38 oldalt tölt meg. A legtöbb ismertetés Déry Tibor: *A befejezetlen mondat* című

regényéről jelent meg: 65 db és ebből 32 idegen nyelven. Legtöbb kötetes műve, illetve színpadi bemutatója viszont Herczeg Ferencnek volt: 87(!), és regisztrálja a bibliográfia a 40 kötetes összegyűjtött kiadást és az ugyancsak életében megjelent 40 kötetes emlékkiadást is.

A kuriozitások felemlegetése és az aprólékos hibakeresés helyett azonban szükségesebb, hogy a bibliográfiai munka fáradhatatlan és alig ismert szakemberei előtt hajtsunk fejet. Megilleti a tisztelet és a munkájuk iránti megbecsülés a kötet anyaggyűjtésében és előkészítésében részt vevő népes munkatársi gárdát, az egyes fejezeteket lektoráló szakembereket, a szerkesztők közvetlen munkatársait, az egész kötetet ellenőrző lektort és legfőképpen a munka irányítóit, a két szerkesztőt, akiknek eddigi munkássága és tapasztalata volt a garancia arra, hogy az irodalomtörténeti kutatás maradandó értékű, megbízható alaplammal gazdagodjék.

NÉMETH S. KATALIN

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Fel. szerk. NÉMETH Mária. Bp. 1981. 666 l.

Nemzeti könyvtárunk évkönyvének 1981-ben megjelent 1979. évi kötete — a korábbi esztendőknél napvilágot látottakhoz hasonlóan — a könyvtár működésére vonatkozó, forrásértékű tájékoztató adatokat tartalmazó, az intézmény gyűjteményeinek több értékes részlegét feltáró, ismertető, illetve történetének egy-egy szakaszát, sőt fejlődési lehetőségeinek perspektíváit bemutató, egyszersmind számos adatgazdag, koncepciózus könyv- és művelődéstörténeti tanulmányt közreadó, jól szerkesztett, terjedelmes munka. Olyan intézmény sokoldalú, s könnyűnek egyáltalán nem mondható körülmények közt végzett lelkiismeretes munkájáról s a munkatársi gárda gazdag eredményeiről ad számot, amely hatékonyan ellátja magyar nemzeti könyvtári feladatait, színvonalasan intézi azokat a hazai és nemzetközi vonatkozású központi szolgáltatásokat, amelyek a magyar könyvtárügyben reáharulnak, s mindezen, magas könyvtárosi-szakmai s gyakran egyéb szaktudományi felkészültséget igénylő napi teendők mellett figyelemreméltó tudományos kutatói és publikációs tevékenységet is folytat.

Az Országos Széchényi Könyvtár s a szervezetén belül működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1979. évi munkájáról az évkönyv számára külön-

külön beszámoló készült. Az elsőt Somkuti Gabriella állította össze, s számadatokkal, tényekkel dokumentálta azokat az eredményeket, amelyeket a könyvtár a legkülönbözőbb területeken, feladatkörökben (állomány, beszerzés, feldolgozás, katalógusok, bibliográfiai munka, olvasó- és tájékoztatószolgálat, raktározás, állományvédelem, reprográfia, központi szolgáltatások, fejlesztés, számítógépesítés, részvétel az országos és nemzetközi információs rendszerekben, igazgatás, nemzetközi kapcsolatok, személyzet, kiadványok stb.) elért. A tartalmas és részletes beszámoló — ez ötlik most, Berlász Jenő kitűnő könyvtörténeti szintézisének megjelenése után a recensens szívébe — elsőrangú forrása lesz a nemzeti könyvtár majdan megírandó felszabadulás utáni történetének. Részletesebb ismertetése, ilyen rövid beszámoló keretében lehetetlen, de felesleges is, érdemes talán azt megemlíteni, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1979-ben 124 859 könyvtári egységgel gyarapodott, s összállománya az év végén 5 653 915 egység volt. A különböző gyűjteményeket az év folyamán összesen 76 728 alkalommal vették igénybe az olvasók (13 260 fő), s összesen 508 864 könyvtári egységet használtak.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ Papp István összeállította beszámolója hasonló módon kiterjed a részlegben végzett minden kutatási és módszertani munkaterületre, s az itt elért gyakorlati eredményekre, a kiadványokra, publikációkra. (A könyvtár és társadalmi környezete, Az olvasás folyamata, A könyvtári rendszer fejlesztése, A dokumentumbázis fejlesztése, Állományfeltárás, bibliografizálás, Információtároló és visszakereső rendszerek, Helyismereti gyűjtemények, A könyvtári munka gépesítése, Könyvtárosképzés, Könyvtárépítés, A könyvtári és információs tevékenység gazdaságtana, Könyvtári prognosztika, Könyvtárügyi és informatikai szakirodalmi szolgáltatások, Kutatásszervezés.)

Az évi jelentéseket követő *Az OSZK gyűjteményeiből és történetéből* című, második nagy fejezetben elméleti, történeti és gyakorlati jellegű tanulmányok, írások egyaránt megtalálhatók. Figyelemre méltó közülük Havasi Zoltán elméleti-történeti vonatkozású dolgozata: „Nemzeti fejlődés és internacionalizálódás az Országos Széchényi Könyvtár történeti perspektívájában”. A szocialista nemzeti könyvtárat, mint olyan ideológiai és kulturális intézményt, amely feladat- és gyűjtőkörénél fogva az ország történetének és művelődésének legteljesebb gyűjteménye, a „nemzeti tudományok” területére tartozó ismeretek leg-

fontosabb kutatási bázisának, „szakkönyvtárának” tekinti. Fontosnak tartja azonban, hogy az intézmény az e témakörökbe tartozó külföldi szakirodalmat is gyűjtse, éppen az ország történeti fejlődésének, eredményeinek az egyetemes történeti fejlődéssel, a nemzetközi teljesítményekkel való összehasonlíthatósága végett. Örömmel olvastuk Havasi ezen kívánalmát, hiszen nemzeti könyvtárunk csak ilyen módon válhat — nemzeti jellege mellett — olyan általános, egyetemes érdekű gyűjteménnyé, amilyenné a fejlett külföldi államok nemzeti könyvtárai már a múlt század során fejlődtek. Annál is inkább, mert ennek a szükségességét már az alapító Széchényi Ferenc felismerte, s 1818-ban külföldi művekből álló soproni könyvtárát éppen azért csatolta „segédkönyvtár”-ként a nemzethez, „hogy a nemzeti nyelv és irodalom, történelem és régiségtan művelőit az európai tudományosság kincseinek értékesítésére ösztönözve a nemzeti elfogultság és egyoldalúság veszélyeitől megóvjá”.

Hogy Széchényi Ferenc magánkönyvtárának a jelentősége és nemzeti könyvtárat alapító nemes cselekedete milyen élnék érdeklődést keltett az ország határain kívül is, arról külföldi szerző, Karl-Heinz Jügel tollából olvashatunk német nyelvű közleményt *Die Gründung der ungarischen Nationalbibliothek im Spiegel der Allgemeinen Literatur-Zeitung* címmel. A Jénában, majd Hallében kiadott Allgemeine Literatur-Zeitung és melléklapja, az Intelligenzblatt a 18. század végén és a 19. század elején tudós magyar szerzők számos írását közölte hazánk politikai, társadalmi és kulturális eseményeiről. Széchényi magángyűjteményével, ill. az általa alapított Országos Könyvtárral Engel János Keresztély több cikke foglalkozott; ezeket az 1798 és 1810 közt megjelent publikációkat ismerteti az évkönyvben Karl-Heinz Jügel.

Amíg Jügel írása a nemzeti könyvtár előtörténetéhez és működése kezdeti éveire szolgált figyelemre érdemes adalékokat, addig Haraszthy Gyula *Könyvtáros pályák és sorsok címen* — az Országos Széchényi Könyvtár 1976–1977. évi évkönyvében közreadott írását (Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár) folytatva — az 1930-as évek második felében, Fitz József igazgatósága idején a könyvtárban alkalmazott fiatal tudós könyvtárosok közül három jeles személyiségnek, Honti Jánosnak, Hevesi Andrásnak és Sárkány Oszkárnak az életútját, pályáját, s mindenekelőtt működésének Széchényi Könyvtár-i szakaszát elemzi meleg hangú, kegyeletes, szép, emlékező írásában. Mindhárman (a kiváló néprajztudós), a jeles író és a kitűnő irodalomtörténész), a progresz-

zió és a humanizmus képviselőjeként fiatalon lettek az erőszak, a faji megkülönböztetés, a fasizta barbárság áldozatai. Ők — s a velük együtt dolgozó tudós társaik — a könyvtártudományi téren és a maguk szakterületén is fontos kutatási és tudományos tevékenységet végeztek.

Havasi Zoltán — fentebb részben már ismertetett írásában — a tudományos munkát ugyancsak a szocialista nemzeti könyvtár feladatai közé sorolja, megemlítvén, hogy az ne csak a kutatás bázisa, hanem maga is kutatóhely, sőt kutatásszervező intézmény legyen. Hogy ezen a területen a felszabadulást követő harminc esztendőben a könyvtár milyen terveket tűzött maga elé és milyen eredményeket ért el, azt Németh Mária elemzi részletesen *Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos tevékenysége 1945–1974.* című dolgozatában. A második világháború okozta törést követően az 1950–1960 közti évtized a keresés, a kísérletezés szakaszának tekinthető, s bár ekkor is születtek maradandó eredmények, a tervszerű, tudományos munka az 1960-as években indult meg. A könyvtár kutatási koncepciója kialakult, speciális kutatási feladatai révén — ezek középpontjában a hungarica-kutatás áll — szervesen beilleszkedett a hazai tudományos élet egészébe, s könyvtári feladatainak ellátása mellett, amelyek jó része szintén tudományos felkészültséget és tevékenységet igényel, tudományos intézménynek tekinthető.

A hungarica-kutatás (bibliográfiák, fel-tárás, feldolgozás, elemzés stb.) alapja a patriotika-állomány minél nagyobb teljességének a biztosítása. Ilyen szempontból jelentékeny írás Wix Györgyné munkája *Az Országos Széchényi Könyvtár állományának 'fehér folt'-jairól.* A szerző gyakorlati tapasztalatok alapján különböző szempontok szerint veszi számba azokat az állománycsoportokat, kiadványfeleségeket, sokszorosítványokat stb., amelyek terén a könyvtár hungarica-anyaga a leginkább hiányos. Javaslatot tesz e hiányok fokozatos pótlására, a nem teljes állományrészek tervszerű kiegészítésére.

Nemzeti könyvtárunk napi könyvtári feladatainak és tudományos terveinek, célkitűzéseinek a teljesítését egyaránt megnehezítik az elhelyezésből, a helyszűkéből, az épületgondokból stb. adódó tényezők. A budai várpalotába való költöztetésének előkészítése hosszú ideje folyik már, sok energiát igényelt, s az egyéb munkáktól számos munkaerőt és munkaórát vont el az 1979-es esztendőben is. Pajkossy György koncepciózus elemző írása, *A nemzeti könyvtár központi gyűjteményeinek olvasószolgálatára a Budavári Palotában* — bár a benne felvázolt tervek, elgondolások azóta

valamelyest nyilván módosultak — bízható képet, reménykeltő lehetőségeket vázol fel a könyvtárosi munka, az olvasás, a kutatás terén mind a könyvtári dolgozók, mind a leendő kutatók számára. A szerző az épület adottságait s a nemzeti könyvtár központi gyűjteményei (könyvek, folyóiratok és újságok) nyilvános szolgálatának: olvasószolgálatának és tájékoztató munkájának a funkciórendszerét egyaránt figyelembe véve — a lehetőségek szerinti — optimális tervet dolgozott ki (különböző olvasótermek, olvasóterek a különböző igényű olvasói, kutatórétegek számára; szakolvasótermek, katalógusok, kézikönyvtárak, helybenolvasás, kölesőzés, gyorsmásolási lehetőségek, olvasói férőhelyek, személyi szükséglet stb.), amelynek megvalósítása ezekben az években a könyvtár egyik fő feladata.

A *Könyvtártörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok* című harmadik nagy fejezet az évkönyv legváltozatosabb és tudományos szempontból tartalmilag a legfontosabb része. Nyomdászati- és könyvtártörténeti, művelődés-, tudomány- és eszméletörténeti, irodalom- és kiadástörténeti tanulmányok, közlemények egyaránt helyet kaptak benne. Többségük az Országos Széchényi Könyvtár valamely állomány-csoportján alapszik, annak a darabjait veszi számba, ismerteti, illetve hívja fel rájuk a szakmai közvélemény figyelmét, vagy az intézmény valamely kiadványával, bibliográfiai vállalkozásával kapcsolatos, új eredményeiket azonban a terület szakemberei más téren is hasznosíthatják.

V. Ecesdy Judit *Egy dunántúli református nyomda sorsa* című tanulmányában az 1615-ben Batthyány Ferenc által Németújvárott alapított nyomda 1620-ig tartó működését, majd további sorsát (1624-től Pápán, az 1630-as években Tejfalun, 1650-ben már Somereiben, majd 1659-ig Kőszegen nyomtatott) veszi számba, ismertetve vezetőit, felszerelését, nyomtatványait, s ezek alapján összeállította az öt helyen tevékenykedő műhely nyomdai anyagának repertóriumát is. Pavercsik Ilona *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII—XVIII. században* című dolgozata első részében az 1625-ben alapított könyvnyomda több mint egy évszázadot átfogó tevékenységét tekinti át. Megállapítja, hogy az üzem, amely termelékenysége s kiadványai igényes kiállítása révén különösen a XVII. században biztosított magának kiemelkedő helyet a magyar nyomdászati történetében, nem működött 1752-ig (a szakirodalom ez idáig így vélekedett), hanem csak 1739-ig. A szerző — a Brewer-család munkásságát generációnként vizsgálva — szól az alkalmazottakról, a nyom-

da anyagi helyzetéről, berendezéséről, nyomon követi a betűtípusok és a nyomdai díszek útját. Mindkét nyomdászattörténeti tanulmány szerzője olyan eredményekre jut, amelyek révén a két nyomda kiadványai bizonyossággal meghatározhatók, azonosíthatók, s ezzel lényeges segítséget nyújtanak a *Régi Magyar Nyomtatványok* című bibliográfiai kiadvány munkálataihoz is. Rájuk (esetleg másokra) vár az a feladat, hogy a tárgyalt nyomdák kiadványainak korabeli, illetve későbbi művelődéstörténeti jelentőségéről is szóljanak, azaz a kiadványtermett ne csak a technikai előállítás, az anyagi követelmények vonatkozásában vizsgálják, hanem funkcionálisan is: milyen szerepet töltött az be a maga korában a tudatformálásban, a tudományok, az ismeretek terjesztésében, az ízlés fejlesztésében, továbbá mennyire tükrö az a maga korának a későbbi kutatók számára. Így válik majd teljessé egy-egy nyomda képe. E műhelyek ugyanis nemcsak gazdálkodó s technikai berendezéseket működtető szervek voltak, hanem nyomtatványaik révén műveltségterjesztő intézmények is egyben.

Borsa Gedeon a Széchényi Könyvtár három korábbi évkönyvében foglalkozott már a magyar csizió történetével; áttekintette kialakulását, történetét a 16. századtól fogva, majd átdolgozását, most pedig *A csizió ellenlábasai és utóélete* címen egy részt a visszazorítása végett közreadott hasonló kiadványokat, másrészt a funkcióját később betöltő, s utódjainak tekinthető népkönyveket (pl. álmoskönyv) veszi számba. Fröhlich Dávid még latin nyelvű „Calendarium perpetuum” című (Bártfa, 1639) naptárával kezdi, majd Lippay János már magyar nyelvű hasznos oktató kiadványával (*Calendarium oeconomikum perpetuum*. Nagyszombat, 1662), s egyéb 18. és 19. századi, az általános népnevelés szolgálatában álló „ellenlábások” bemutatásával folytatja az áttekintést, nem feledkezvén meg a felvilágosodás-korának csizióellenes kortársi kritikájáról sem. A konkrét kiadványok közé kíváncskozott volna — az ismertettekén kívül — a Fazekas Mihály-szerkesztette *Debreceni Magyar Kalendárium* (1819-től) vagy a *Magyar Gazdasági Egyesület Mezei Naptára* (1841-től) is, amelyek a felvilágosult gondolatok és a reformeszmék terjesztése révén váltak elsősorban a csizió ellenlábásává. E kíváncsalom nem teheti vitássá azt a tényt, hogy Borsa Gedeon célkitűzése maradéktalanul sikerült: egyetlen kiadványfeleség, a csizió teljes történetének áttekintése révén bemutatni a magyar könyv fejlődésének jellegzetességeit a 16-tól a 20. századig.

A 17. század végén keletkezett az Ország-

gos Széchényi Könyvtár kéziratárába nemrég került azon levelezésgyűjtemény, amely Gvadányi József nagyatyjának feljegyzéseit, hozzá írt leveleket, tőle származó levelek és akták másolatát tartalmazza, s amelyről és ennek alapján a tulajdonos egyéniségéről és az olasz katonatiszt fontos, a török kiűzését követő magyarországi tevékenységéről, az ország újjáépítésére vonatkozó terveiről stb. Fallenbüchl Zoltán ad ismertetést *Guadagni Alessandro levelezéskönyve* címmel. — Ugyancsak nagyrészt a kéziratárban található leveleken alapul Szelestei N. László számos, eddig ismeretlen adatot tartalmazó tanulmánya: *18. századi tudós-világ. II. Wespriemi István (1723–1799) és orvostörténeti műve.* A „magyar orvostörténetírás atyjának” felvilágosult személyisége, irodalmi munkássága, s elsősorban legfontosabb műve, a *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia (1774–1784)* anyaggyűjtése, kiadása a szerző vizsgálatának a tárgya. — A felvilágosodás korának közgondolkodásáról és eszmétörténetéről, irodalmi, filozófiai, nyelvi problémáiról egyaránt világos képet rajzol Fried István kiterjedt hazai és külföldi szakirodalom és forrásanyag ismeretéről tanúskodó, fogalomtisztázó dolgozatában: *II. József, a jozefinisták és a reformerek.*

Az évkönyvet záró tanulmányok a 19. század végi és a 20. századi magyar irodalom és könyvkiadás egy-egy területén kalauzolják el az olvasót. Miklóssy János dolgozata, a *Vajda János 'pokoljárása' (1864–1867)* a neves költő, s egyben jeles publicista életének eddigi „fehér folt”-ját tünteti el. 1864 és 1867 közti életszakaszát mutatja be, amikor előbb Bécsben a magyar udvari kancellária sajtóreferenseként munkatársa volt a kormányhú *Sürgönynek* és a félhivatalos *Bécsi Híradónak*, majd hazatérve a helytartótanács tisztviselőjeként tárcaírója a konzervatív *Magyar Világnak*. A szerző az e lapokban közreadott, s eddig ismeretlen Vajda-írásokat és politikai magatartásának s csalódásának az indítékait és okait elemezve új adatokkal és megállapításokkal gazdagítja Vajdaképünket. — Nemeskéri Erika *Cholnoky László pályáját* (1879–1929) megrajzolva felhívja a figyelmet a tragikus sorsú író általa is felhasznált kéziratok hagyatékára a nemzeti könyvtár kéziratárában, amelynek alapján az eddig ismertnél részletesebb életrajz és pályakép lenne megírható róla.

Markovits Györgyi, ahogy korábban is számos tanulmányában, monográfijában tárta fel, ismertette a két háború közti és a második világháború alatti baloldali, szocialista, kommunista, antifasiszta könyvkiadást, most is e témakörrel foglalkozik

Az *Éjjeli Kiadó* című írásában, amely kiadó (Editions de Minuit) a németek által megszállt Franciaországban működött illegálisan. A magyar származású Jean Bruller alapította Vercors álnéven, s A tenger csendje című műve volt a kiadó első kiadványa 1942-ben. Rajta kívül Aragon, Eluard, Mauriac, Elsa Triolet és számos más neves író műve jelent meg itt, 1942 és 1944 vége közt 40 kis könyv. A kiadványok szerkesztésében és terjesztésében Dormándi László s más Franciaországba emigrált magyar írók is részt vettek.

A kötetet záró írásában (*Két Bethlen Kata-dráma a XX. században*) Németh S. Katalin a felszabadulás utáni magyar drámairodalom két azonos témájú, egyazon személyről szóló alkotásával foglalkozik. Németh Lászlónak és Kocsis Istvánnak a 18. század kiemelkedő erdélyi ön-életíróijéről szóló, s budapesti színházakban is előadott drámáját hasonlítja össze, s vizsgálja a művek aktualitását is.

E rövid számbavétel is tanúsítja, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 1979. évi évkönyve a nemzeti könyvtár sokoldalú és eredményes tevékenységének gazdag dokumentuma. Hú tűkre a könyvtári munkának és a benne folyó tudományos műhelymunkának egyaránt. A kötetet a mai magyar könyvtárügy, a könyv- és könyvtártörténet, a történettudomány, az irodalomtörténet és a művelődéstörténet különböző területeinek a szakemberei haszonnal forgathatják. Azok a képzett, tudós könyvtárosok, akik közül a tanulmányok szerzői kikerültek, méltó és egyenrangú partnerei tudnak lenni a nemzeti könyvtárat használó tudós kutatóknak is.

FÜLÖP GÉZA

József Attila kéziratai és levelezése. (Katalógus) Összeáll. M. RÓNA Judit. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1980. 501 l. 8. t. (Klasszikus Magyar Írók Kéziratainak és Levelezésének Katalógusai, 1.)

A kötet egy életmű, nevezetesen József Attila teljes munkásságára és magánéletére vonatkozó, az Irodalmi Múzeumban található József Attila-gyűjtemény feltárását messzemenően túllépő, tiszteletre méltó vállalkozás eredménye; minthogy a katalógus azzal az igénnyel lép fel, hogy a fellelhető József Attila autográfokat, továbbá a József Attilához írt leveleket a lehetőséghez mérten teljes mértékben számba vegye részben önerőből, részben az Előszóban is említett Stoll Béla-féle kritikai kiadásra támaszkodva, M. Róna Judit össze-

állítása minden bizonnyal a József Attila kutatás standard munkáját képezi a jövőben.

Könyvtáraink — sajnos — nincsenek abban a helyzetben, hogy kéziratos állományukat nyomtatott kötetekben rendszeresen közreadhassák, s még kevésbé tűzhetik ki célnak, hogy egyetlen íróra, költőre vonatkoztatva nem csupán saját könyvtárai állományaira, de a magángyűjtőkre is kiterjedő munkát végezzenek a teljesség igényének szem előtt tartásával. Jelen kötet esetében 29 közgyűjtemény és 85 magángyűjtő birtokában levő kézirat feldolgozásáról van szó, amely kéziratok technikai összegyűjtése is áldozatos munkáról vall.

Az összeállító 9 fejezetre bontva tárgyalja a kötetben foglalt 2303 tétel leírását: I. Versek; II. Versrő füzetek és egyéb gyűjtemények; III. Próza írások; IV. Színműtörédek; V. Műfordítások; VI. Levelezés; VII. Ajánlások; VIII. Feljegyzések; IX. Dokumentumok. A kötet címe valójában kevesebbet tükröz, mint amennyit nyújt; nem csupán a József Attila — levelek és a hozzá írt levelek, továbbá a József Attila kéziratok leírását kapjuk, hanem ezen túlmenően, a katalógusok összeállítási gyakorlatában szokatlan műfaj, az „Ajánlások” fejezetében a József Attila kötetek dedikációinak a teljes szövegét is, továbbá fényképek leírását, és Cserna Andor: *Beethoven-breviárium* c. könyvébe írt sorok másolatát.

Nehéz megvonni a határt: mi tekinthető általában a kézirat-katalógus feladatának, s mi az, ami inkább a kritikai kiadás feladatához tartozik? Jelen esetben azért érdemes erre kitérni, mert a kötet egy-egy hiányossága éppen az összeállítónak pluszként magára vállalt munkájából fakad. A katalógussal szemben támasztott természetes követelmény, hogy a regisztrált kéziratokról pontos, az azonosításhoz szükséges és egyértelmű leírást kapjon a kutató, továbbá az, hogy informáljon a kézirat hollété felől, azaz a possessorról. M. Róna Judit a fenti követelményeknek teljes mértékben eleget tesz, közli a kéziratokra vonatkozó szakirodalmat is, ennek igazi értéke azonban akkor lenne, ha nem lennének komoly hiányosságai. (L. Lengyel András recenzióját az ItK 1981/4. számában.)

Az összeállító — részben — párhuzamos munkára vállalkozott a kritikai kiadással, és Stoll Béla gyakorlatát követte, de csak részben; mellőzhető lett volna az a kevert gyakorlat, mely a jelen kötetben nyilvánul, s melyre maga az összeállító is kitér gondosan megírt, részletes Előszavában. Míg Stoll Béla kronológiai sorrendben közli

a verseket, eltekintve attól, hogy kéz-, illetőleg gépiratról van-e szó, addig M. Róna Judit előbb a kéziratosokat, ezt követően a gépiratosokat regisztrálja függetlenül attól, hogy az egyes versvariánsok esetében egy-egy gépiratos „kézirat” keletkezését tekintve megelőzi az autográf kéziratot. Ugyancsak az Előszó tájékoztat arról is, hogy mindig a „legkidolgozatlanabb” verskézirat kapja az indexszámok közül sorrendben az elsőt: „... a legkidolgozatlanabb kapja a k_1 (kézirat), illetve g_1 (gépirat) jelzést, ezt a jelölést alkalmaztuk a többi műfajnál is, annak ellenére, hogy az összes művek III. és IV. kötete k_1 -nek a kézirat végleges, legkidolgozottabb formáját tekintik...” Óhatatlanul felvetődik a kérdés: melyik variáns, és milyen alapon tekinthetünk a „legkidolgozottabb”-nak azokban az esetekben, amikor ez nem Stoll Béla munkáján alapul, hiszen az összeállító ugyancsak az Előszóban hangsúlyozza: „... nem törekedtünk arra, hogy a József Attila-filológiát új eredményekkel gazdagítsuk...”

S míg a katalógus keretein belül mellőzhetőnek gondolom a hivatkozások és a kritikai kiadásra háruló kézirat-sorrendiség megállapítását, elengedhetetlennek tartom egy általános névmutató összeállítását még akkor is, ha jelen katalógus használatát nagyon megkönnyíti a József Attila-kéziratok provenienciáját kutatók számára a „Lelőhelymutató”, melyből nem csak arra derül fény, hogy az egyes kéziratosokat mely közgyűjteményben, illetőleg kinek a magántulajdonában keressük, de arról is informál, hogy a kéziratok közül melyek maradtak meg „hasonmásban”, „fényképmásolatban”, és melyek az ismeretlen helyen lappangó kéziratok, és kik az egykori tulajdonosok. A névmutató nagyon indokolt lett volna nem csupán azért mert automatikusan korrigálta volna az összeállításba óhatatlanul becsúszó következetlenségeket, és itt példaként a következőket említeném: az 1552. tételben a levélíró így szerepel: (ABRAMOVICS) IRÉN, az 1998. tételnél pedig így: PAUNCZ ÁRPÁDNAK és ABRAMOVIČS (ABRAMOVITS) IRÉN-NEK, holott a „két” névváltozat nemcsak ugyanazt a személyt takarja, de azonos SZÓKE SÁNDORNÉ-val, akiről nem ártott volna utalót készíteni. Az előbbi példánál maradva, a példaként felhozott név teljesen elsikkad abból a szempontból is, ha úgy keressünk, hogy dedikált-e számára József Attila kötetet, hiszen a katalógus a dedikáció szövegében elsőként szereplő névnél, nevezetesen Pauncz Árpádnál említi; elsikkadnak továbbá a József Attilához írt több aláírással szereplő levelek aláírói is, mint pl. az 1560. tétel

esetében, ahol a „levélíró” így található (A BALATONI ÍRÓHÉT NÉHÁNY RÉSZTVEVŐJE), ezt követően az olvasható névalírások felsorolása következik, közöttük ilyen nevek mint Kodolányi János, Nagy Lajos, Erdélyi József, Mandl Teréz stb. Az említett nevek azonban csak akkor kerülnek előtérbe mint levélírók, ha valaki az összeállító által különben nagyon helyesen megállapított összefoglaló „levélírónál”, a „balatoni íróhét . . .”-nél az említett nevekre véletlenül rábukkan. A címléírás jegyzeteibe szorúlnak mindazok a költők, akiknek műveiből József Attila fordított, minthogy a címfelvétel a már műfordított versek címeinek alfabetikus sorrendjében található.

A továbbiakban csupán néhány „szépséghibát” említenék, melyek az összeállító igényes tartalmi munkáján egyáltalában nem ejtenek esorbát: véleményem szerint elkerülhető lett volna a három féle zárójel használata, amennyiben csak az került volna szögletes zárójelbe, ami nem a kéziratban olvasható, hanem M. Róna Judit hozzáfűzése, megállapítása, amennyiben ez címre, évszámra, a kézirat datálására vonatkozik; áttekinthetőbb lenne a katalógus egy-egy tétele, ha minden, amit az összeállító a kéziratból idézet formájában közölni akar — pl. a dedikáció szövegének az idézése —, egymást követné, és nem zavarná meg az autográf szövegek közé iktatott formai leírás (méret, lelhely, majd a posztoros megjelölése), ezt követően pedig újból az autográf szöveg idézése, melyet újból a — valójában azonban formai megjelölés — a kéziratra vonatkozó szakirodalom felsorolása zár le; ez utóbbi apróság ugyan, de áttekinthetőbbé tenné a katalógusból tükröződő, ránk maradt gazdag anyagot azért, hogy világosabb lenne a határ a József Attila szövegközlés, és az összeállító megjegyzése között.

Mindent összefoglalva: a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában megjelent katalógus komoly és hozzáértő munka eredménye, és újabb adaléka annak a törekvésnek, melynek célja nem csak klasszikusaink értékeinek megmentése, de feltárása is.

MARTH HILDEGARD

Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. Robert DÁN, Antal PIRNÁT. Bp. — Leiden, 1982.

A baranyai Siklós várában 1979. május 15-től 19-ig tartotta 10. kollokviumát a MTA Irodalomtudományi Intézetének rendezésű csoportja. Ezt a konferenciát a

többtől két vonás különböztette meg: 1. a 400. évvel ezelőtt vértanú halált halt Dávid Ferenc emlékének szentelték, 2. ez alkalomból az eddiginél jóval szélesebb körben jelentek meg, dolgoztak együtt azok a külföldi és magyar szakemberek, akik az utóbbi évtizedekben jelentősen fellendítették az antitrinitarizmus kutatását és elmélyítették annak ismeretét. A jeles nemzetközi kutatógárda tagjai feltárták újabb kutatásaik eredményét, és mindezt átszűrtek a kritikai eszmecsere szűrőjén. Ennél a konferenciánál és most megjelent évkönyvénél illőbb és szebb formában aligha lehetett volna tiszteletet adni Dávid Ferenc emlékének. A kötet közli mind a 22 előadást, mégpedig a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében, a konferencián elhangzott nyelven, hetet-hetet angolul, németül és olaszul, egyet pedig franciául.

Természetes, hogy a szerzők különböző hozzáállásából eredően mutatkozik némi egyenetlenség is a kötetben. Más Erdő János értékrendszere, érvelési módja, mint a szerzők legtöbbszöré. Erdő János Dávid Ferenc biblicizmusáról írt. Érdekes, hogy éppen a szerző felekezetiileg elkötelezett szemléleti módja tűnik a közös tárggyal kevésbé rokonnak, mint azoké, akik 16. századi témájuk iránt vallási elkötelezettség nélkül viseltetnek.

Mindjárt az első előadás fontos forrás-elemzést nyújt. Balázs Mihály szegedi kutatónk azt vizsgálja (13–23), miként fogadták az érett Servet főművét, a *Restitutio Christianismi* Kelet-Európában? A *De Regno Christi* etc. (Gyulafehérvár, 1569) alapján Balázs megállapítja, hogy az általa feltételezett szerzők, Blandrata és Dávid szabadon válogattak Servet tanításából. Mellőzték a neoplatonikus, a perfekcionista, a saját christológiájukhoz nem illő részeket. Balázs túlzásnak tartja Borbély István unitárius egyháztörténésznek azt a nézetét, hogy az erdélyiek teológiáját teljes egészében Servet befolyásolta. Balázs szerint Kelet-Európában a *Restitutio*-t a teológusok saját szempontjaik szerint átválogatva és néha átértelmezve használták fel.

Dán Róbert a „judaisare” kifejezés pályáját kíséri végig érdekes tanulmányában (25–34). A szó következő értelmezését ajánlja: judaizálni annyit jelent, akár személyről, akár tanról mondjuk, hogy az illető elhatárolja magát az izraelita vallási koncepciótól, mert Jézust a Messiásnak fogadja el, de másfelől elhatárolja magát más egyéb keresztény koncepcióktól azzal, hogy az Ószövetséget, továbbá a rabbinikus iratokat tekinteli másrangú tekintélynek (33).

Ružena Dostálova (Prága) a lélek halhatatlansága felőli 16. századi vitát tárgyalja Palaeologusnak *De anima* c. trak-

tátusa nyomán (35–46). Dostálova arra az érdekes tényre mutat rá, hogy Palaeologus, aki a hamisítatlan újszövetségi kereszténységet óhajtotta volna visszaállítani, ennek eszméit megtalálta a Koránban is. Ennek nagy jelentőséget tulajdonított. A halál utáni élet hite, mely élet Isten ítélete alapján a földön végrehajtott jó vagy rossz cselekedetek szerint alakul, sajátja az iszlámnak is. Palaeologus szerint ez általában a vallás lényege, mert erőt ad a személyes morális erőfeszítésekhez éppúgy, mint ahogy formálja a harmonikus közösségi életet. Ebben a hitben megegyezhet egymással és összegezheti erőt a még egymással küzdő sok nép és vallás.

A már említett Erdő János (Kolozsvár) szerint (47–55) Dávid Ferenc egyáltalában nem akart valamilyen új vallást alapítani, hanem az ősi apostoli tanítást akarta helyreállítani. Szorosan nyomon járó előadást kapunk John C. Godbey-től (Chicago) Socinus and Christ címen (57–63). Érdekes, de kissé talán a periférián helyezkedik el Jan van Goudoever (Amstelveen–Duisburg) előadása Orániai Vilmosról (65–72). Kérdezhetné valaki, érdemes volt-e Keserő Bálintnak olyan tiszteletet érdemlő pontossággal és annyi fáradsággal tisztázni és mérlegre tenni Christian Franken 1593-ban írt, újabban felfedezett disputációját (73–84)? A válasz csak igenlő lehet, mert egy kor szellemi képét, a témák, jelen esetben a valláskritika jelenlétét, módosulásait nemcsak a mesterművek, hanem a másodrendűbb írások is együtt tükrözik. Werner Lenk (Berlin) tanulmányát, aki a német antitrinitáriusok csoportját tekintette át mind hazájában, mind az emigrációban, inkább a jó áttekintés és összefoglalás, mintsem új adatok feltárása jellemzi (85–89). Makkai László dolgozata az unitarizmus és a törökösség kapcsolatáról tárt fel Méliusz Juhász Péter által erősen bírált, érdekes összefüggéseket (90–95). Valerio Marchetti (Bologna) Enyedi György Európa-szerzte feltűnést keltő nagy bibliai-teológiai művének tüzetes analizisét nyújtja hermeneutikai-szilogisztikai szempontból (97–146). Németh S. Katalin a *Pécsi Disputát* ismerteti (147–155). Örömmel értesülünk arról, hogy a közeljövőben nyomtatásban fog megjelenni ez az érdekes művelődéstörténeti emlék a régi magyar prózai emlékek sorozatában. A könyv 157–190. lapjain Pirnát Antal vont párhuzamot a hírhős Dávid Ferenc és a politikus Blandrata között. A politikus Blandrata döntéseiben elsőrangú szerepet nem a vallási, szakteológiai megfontolásoknak adott, hanem inkább az egyes társadalmi rétegek és az egész társadalom érdekeinek, tudatállapotának, hangulatának.

A szélesre tárt és gazdag színeképet olyan dolgozatok is gazdagítják, mint Adriano Prosperi (Bologna) tanulmánya a 16. század II. felében az olasz apácaklastromokban felmerülő, később eretneknek bélyegzett christológiai és apokaliptikus nézetekről (191–202). Igen becses Aldo Stella (Pádua) dolgozata az erősen racionalista páduai szellemi életről a 16. században, kapcsolatban az antitrinitarizmus kezdetivel és kibontakozásával (203–213). A szerző végeredményként azt állapítja meg, hogy „a sok lengyel és erdélyi diák nemcsak egy univerzális és modern műveltséget ismert meg Páduában, hanem belekóstolt ott a vallás kérdésének szabad szellemű és független kezelésébe is” (213). Szabó Géza Bogáti Fazekas Miklósnak, a költőnek és teológusnak portréját rajzolta meg (215–230).

Lech Szczeni (Varsó) a lengyel és az erdélyi unitarizmus közötti kapcsolatokat tekintette át a 16. század II. felében (231–241). Mint ismeretes, a lengyel és az erdélyi unitarizmus első és egyik legfontosabb összekötője sem lengyel nem volt, sem erdélyi, hanem az olasz Blandrata. A tanulmány annak igazolása, milyen eredményes, ha a magyar kutatást a lengyelnek a teljesítményeivel szembevethetjük és gazdagíthatjuk. Szörényi László Heltai Gáspárnak *Háló* c. kiadványát tárgyalja. Elemzi a mű latin eredetijét, az abban tárgyalt spanyol inkvizíciós esetet (243–251). Heltai Gáspár szerint az inkvizíció és a trinitás tana ugyanazon egy ördögnek a két találmánya (249). Szörényi szerint Heltai „a katolikus és lutheránus korából magával hozott régi ördöghívet egyesítette újonnan szerzett antitrinitarizmusával” (251).

Janusz Tazbir (Varsó) az antitrinitáriusok véres üldözésének lengyelországi visszhangjáról számol be (253–260). Mint ismeretes, 1553-ban megegyeztek Servet Genfben, 1566-ban lefejezték Bernben Gentilist és 1572-ben Mannheimben Johannes Sylvanust. Dávid Ferenc börtönben pusztult el. Neuserre és Vehe-Gliriusra hasonló sors várt volna bizonytalán, ha nem menekülnek. Tazbir ecseteli, hogy a kivégzésekről szóló hírek miként foglalkoztatták a lengyelországi vallási spektrum egy-egy részét. Az állásfoglalás tovább mélyítette a szakadékokat az egyes táborok között. A lengyel antitrinitáriusok, akik ugyan tiltakoztak ez ellen az elnevezés ellen és lengyel testvéreknek nevezték magukat, csak a 17. századtól kezdve socinianusoknak, ambivalens módon reagáltak. Egyfelől a kálvinisták fejére olvasták, hogy semmivel sem különbek a pápás egyháznál. Másfelől viszont büszkék voltak arra, hogy nekik is vannak vértanúik. Lengyel vértanú

a 16. században csak egy akadt, 1539-ben egy polgárásszony, de aligha volt unitárius. Biztosan az volt Tyszkowicz Iván, akit 1611-ben végeztek ki. Így a lengyel unitáriusok szívesen tekintették a külföldi vértanúkat saját hithőseiknek. A katolikusok reagálása nem kevésbé volt kétértékű. Egyfelől helyeselték az eretnekek kivégzését, és arra mutattak rá, hogy az eretnek kálvinisták sem szenvedik el a tőlük tovább elhajlókat. Másfelől viszont elégedetten hívatkoztak az ellentétben mutatkozó szakadásokra. A lengyel kálvinisták reagálását Tazbir szerint az is befolyásolta, hogy mint vallási kisebbség veszélyeztetett helyzetben érezték magukat. Egyáltalában nem helyeselték azt, hogy svájci hittestvéreik vérpadra juttatták az eretnekeket.

Waclaw Urban (Krakkó és Kielce) egy 1557-től, majd 1560-tól Morvaországban működött lengyel antitrinitárius, Lukás Delfin tevékenységét, hányattatásait, hatásait elevenítette fel (261–268). Említsük meg, hogy Delfin 1560 körül hazánkban is tevékenykedett és hasonló hasznokat terjesztett, mint Arany Tamás. Urban ismereti a Delfin ellen az olmtüzi püspök előtt elkezdett és évek során folytatott pört. Delfinnek végül sikerült visszanyerni szabadságát. A továbbiakban a lengyel antitrinitáriusok körében működött szombatos nézetekkel. A római katolikus polemikus irodalomban Delfint régebben számtalan esetben hozták fel annak elrettentő példájául, ha egy szerzetes egy kicsit is elhajlik a római tanításoktól, lépésről lépésre a szentháromság-tagadás örvényébe zuhan. Később aztán elfeledkeztek Delfinről, és maguk a lengyel történészek egy 1958-ban napvilágot látott gyűjteményben már olasz emigránsnak tartották. Orbán szerint Delfinnek a tevékenysége is egyik bizonyítéka annak, hogy az antitrinitarizmus nem kizárólagosan Dél-Európából származott be a nyugati szláv népek körébe és Erdélybe, hanem a huszitizmus nyomán és annak kisugárzási területén autochthon módon is megjelent. Caesare Vasoli (Firenze) a humanista kritikai szellemnek az antitrinitarizmus kezdeteiben való részesezéséről írt tartalmas tanulmányt (269–285).

Magyar szempontból nagy érdeklődésre számot tartó dolgot olvassunk G. H. Williams (Cambridge/Mass.) tollából (287–321). Dávid Ferencnek Socinus Faustussal 1578–79-ben lezajlott vitáját dolgozta fel az adorációnak és az invocációnak kérdésében. A kötet utolsó előadásában G. Zucchini (Bologna) az 1573. és 1585. között Blandrata körében hazánkban működő neves olasz orvosra, humanistára, antitrinitáriusra, Marcello Squarcialupira vonatkozó adatokat foglalja össze és egé-

szíti ki az olasz tudós 1586 és 1588 között írt néhány levelének közlésével. Legyen szabad felhívni a figyelmet arra, hogy egy szintén Erdélyben működő svájci orvos, Johannes Muralt 1589-ben könyvet jelentetett meg Kolozsvárott olasz kartársának védelmére, akit Simonius részéről igen heves, becületbe vágó, veszélyes támadások érték. Ebből a könyvecskéből, amely a RMK II. kötetének 206. számú darabja, még teljesebbé lehetne tenni a Squarcialupiról Zucchini által rajzolt képet.

Benyomásainkat összegezve nagyon alkalmasnak tartjuk a gyűjteményes kötetet arra, hogy kiterjessze a kutatás szemhatárát az antitrinitarizmus értelmezésére és értékelésére nézve. Sokan még nem jutottak túl azon a szemléleten, hogy ennek az iránynak a munkásai humanista biblia-kutatók és dilettáns teológusok módjára foglalkoztak a vallás és a reformáció kérdésével, anélkül azonban, hogy felismerték és osztották volna a reformáció központi ügyét, a bűnös és bűnbánó ember ingyen kegyelem által történő megváltásának hitét.

Így e humanistáknak a reformáció kérdéseivel való foglalkozása kilendítette azt annak megváltástani irányból és a periferikus sínek valamelyikére tolta át. A szentháromság-tan bírálatát, a gyermekkeresztesség elutasítását, a „zsidózást” vagy az önmegvalósító moralizálást tették a központba. Bizonyos idő óta már módosult ez a kép azzal, hogy az antitrinitáriusok küldetésüknek fogták fel, hogy a megtisztított keresztységnek olyan alakot találjanak, amely elfogadható a zsidók és a mohamedánok számára is. Bennük tehát a 16. század szélesebb kitekintésű, magukat az emberügyért odaszánó „ökumenistáit” lehet látni. Az előttünk fekvő gyűjtemény viszont még egy harmadik szemponttal is gazdagítja az eddigi képet, ill. az eddiginél jobban rámutat erre a harmadik mozzanatra. Ez az antitrinitáriusokban a morális hozzáállás, a köznevelésben szinte lázasan érdekelt és részt vállaló humanistákat, a morális nevelés fontos propagátorait látja. A reformáció kora elég sötét és zavaros volt ahhoz, hogy a kornak nem a legrosszabb fiai a jobb jövőt az egyéni és társas életvitel reformjától, egy új etosztól várják. Az antitrinitáriusoknak a dogmák, a kultusz és a szervezett egyházak iránti ellenérzése nem öncélú, hanem a morális és intellektuális értéknek feltétlenül az első helyre tételéből származik. Innen a dogmák, a kultusz halványabb és mostohább értékelése náluk. Csakhogy még nem jelentek meg a színen Bacon és Descartes, akik módszert teremtettek egy intellektuális és morális súlypontú, szekularizált világgel-

fogás számára. Az antitrinitáriusok túl korán érkeztek. De az, hogy jöttek, nem volt véletlen és nem maradt hatások nélkül.

A kötet nemcsak a szerzőket dicséri, de az előszót író Klaniczay Tibor és a két szerkesztő Dán Róbert és Pirnát Antal szaktudását, jó ízlését és szervezőképességét is.

BUCSAY MIHÁLY

Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. Művészettörténeti Füzetek 13/1–2. Bp. 1982. Akadémiai Kiadó.

Több évtizedes kutató munka eredményeit vehetjük kezünkbe Balogh Jolán legújában megjelent, nélkülözhetetlen tanulmányában. Saját régebbi utalásaiból tudhattuk, hogy kézirata hosszú ideje várt a közreadásra. És ha egyelőre a Művészettörténeti Füzetekben jelenhetett is meg a Körös-parti településnek és várának monográfiája, örülnünk kell, hogy végre tanulmányozhatják mindazok, akik tudják, hogy Várad jelentősége minden szempontból kiemelkedő volt országos viszonylatban is. Utalásunk a „minden szempont-ra” szándékos volt. Nemcsak a történelmi tények miatt, hanem azért is, mert közismert a szerző tudományos módszerének interdiszciplináris jellege. Balogh Jolán — mint minden tanulmányában — ebben is „elment a kül- és belföldi lehetőségeknek a végső határáig” (Utószó. II. 396), — másrészt — túl a művészettörténeti kutatásokon a művelődéstörténet szerteágazó területére is elvezeti az olvasót. A szerzőnek erre az erényére külön is fel kell hívunk a figyelmet, még akkor is, ha épp ezen a téren tudnak hozzászólni, árnyaltabban fogalmazni, vagy némi korrigálást eszközölni az egyes társtudományok szakemberei. Az erény épp abban van, hogy az író ezeket a buktatókat is vállalja.

Ami a két részre osztott anyagot illeti, a *Művészettörténeti Füzetek* 13/1-ben található I. kötet Várad középkori és újkori történetét öleli fel. A Castrum Variadense (9–37) sorra veszi mindazokat az adatokat, melyek a X. századtól kezdve fennmaradtak, kezdve a toronnyal megerősített köralakú védelmi övezettől az utolsó donátorinak, Drágffy János országbírónak 1524. június 7-én kelt végrendeletéig, mely többek között egy fatáblára festett oltárkép megrendelését is tartalmazza. — A középkori vár története a fiatal váradi püspöknek, Perényi Ferencnek hősi halálával zárul. (Mohács, 1526. aug. 29.) A nagy országos katasztrófa után Várad helyzete és élete gyökeresen megváltozott. — Az Arx

Varadiensis fejezet (38–75) a Zápolyák, a Báthoryak, Bethlen Gábor, a Rákóczyak, a török uralom, majd a Haditanács (Hofkriegsrat) korának adatait tartalmazza.

Az első füzetben található jegyzetekre (76–81) és a 116 oldalt kitevő melléklet 194 kép-illusztrációjára külön felhívjuk a kutatók figyelmét. Varadinumról, középkori és reneszánsz arculatáról, a hazai és európai művelődéstörténetben elfoglalt szerepéről ugyanis teljesebb képet nyerhetünk az illusztrációk tanulmányozása kapcsán. Ebben pontos útbaigazítást nyújt a szerző a Képjegyzék lapjain (104–109).

A 13/2 Füzet közel 400 lapra terjedő Adattárral gazdagítja ismereteinket. A forráskiadványok és az általános irodalom összeállításában a tudománytörténeti nézőpont volt az irányadó, írja a szerző (14.). Amilyen mértékben dicsérendő ez a szándék, oly mértékben növekszik igényünk az áttekinthetőség és az adatok problémamentes megtalálása irányában. Nem vitás, hogy a címszavaknak időrendben történő besorolása sok előnnyel járhat, de csak abban az esetben, ha a szerző vagy a kiadó egy pontos név- és helymutatót is rendelkezésünkre bocsát. Ez minden esetben érvényes, de egyenest nélkülözhetetlen egy olyan óriási anyagot felelő munkában, mint amilyen Balogh Jolán váradi monográfiája.

Tovább boncolva a méreteiben, tér- és idő kereteiben is lenyűgöző Adattár használhatóságának kérdését, megkockáztatnánk egyéb észrevételt is. — Vitán felül áll, hogy a tanulmány Várad váráról akar beható elemzést nyújtani. Természetesen ez több olyan téma taglalását is szükségessé teheti, ami már a társtudományok elért kutatási eredményeinek pontos ismeretét is igényli. Ha egyre tágitjuk a témák körét, annál nagyobb lesz a feladatunk, de a felelősségünk is az adatok megbízhatóságával, ellenőrzésével kapcsolatban. A kérdés különösen akkor válik nagy horderejűvé, amikor egy olyan szerző könyvét vesszük a kezünkbe, aki megérdemelt tekintélynek örvend a forráskutatás és adatközlés precizitása terén is.

Véleményünk szerint sok olyan adat közlésére is sor került, ami nem a címben rögzített téma lényegéhez tartozik. (A legfeltűnőbb ebből a szempontból az Appendix IV, 341–395.) Nem arról van szó, hogy ezek bármelyike fölösleges lenne más vonatkozásban, hanem arról, hogy több közülük nem Váradhoz kapcsolható.

A kérdés azért és abból a szempontból vizsgálendő, hogy pl. az Appendix eme említett 50 lapja helyett lényegbevágóbb lett volna a Hely- és Névmutató közreadása. A nevek végeláthatatlan erdejében igen

sok új és lényeges kincsre bukkanunk a könyv minden részében, amelynek ki-ki a maga szakterületén veszi hasznát. Illetve vehetné, ha nem kellene órákat eltölteni megtalálásukkal. (A recenszor pl. Czeglédi Jánossal kapcsolatos kutatásában új adatra bukkant a Történeti adatok c. rész 139. lapján. De órákba telt, míg ezt megtalálta.)

Épp a túlméretezett jelleg miatt óhatatlanul belecsúsznak a tanulmányba olyan speciális stúdiumokhoz tartozó adatok, állítások is, melyek korrigálásra szorulnak. A szerző szerint a jezsuiták már 1576-ban működnek Váradon (II. 83.). Az adatot Bunyitay-Málnási 1936. 59–79. alapján közli. Csakhogy ebben a kérdésben a különben ma is nélkülözhetetlen mű túlhaladt, mert kezünkben van a minden szempontból pontos és eredeti forrásokra építő új jezsuita dokumentáció. Bunyitay helyett tehát L. Lukács közreadásában megjelent kötetek adatai a mérvadók. Balogh Jolán is ismeri ezeket (vö. II. 13.), de nem az új 1969, 1976, 1981 köteteket (*Monumenta antiquae Hungariae*), hanem egy ideiglenes sokszorosított kiadást. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy megokolás nélkül kijelenti: „a kolozsvári jezsuita kollégium építését tévesen Tenchettával azonosítják” (II. 343). Igényeljük ilyen esetekben a magyarázatot is, vagy a helyreigazítást, bár — mint fentebb említettük — mindez vagy egyáltalában nem, vagy csak közvetve hozható összefüggésbe Várad történetével.

Miért láttam szükségesnek e szörszálhasogatásnak tűnő megjegyzést? Minden bizonnyal meg sem említeném, ha nem az illusztris szerzőről lenne szó, akinek — jól tudjuk — minden adatát, közlését éppen a megbízhatósága miatt a legtöbb kutató átveszi és tovább adja.

Különbözik mindaz, amit Váradról kapunk, új fejezetet jelent a kutatásban és éppen ezért nélkülözhetetlen, hogy a most csak két füzet formájában megjelentetett tanulmány önálló kötetben is hozzáférhető legyen a hagyományaink iránt érdeklődő sok ezer olvasó számára.

BARLAY Ö. SZABOLCS

Lagzi István: Lengyelek és franciák Heves megyében, 1939–1945. Eger 1981, A Heves megyei Levéltár kiadványa, 187.

A *Tanulmányok Heves megye történetéből* sorozat 5. kötete történeti-társadalmi vonatkozásai mellett a kulturális élet néhány kérdését is érinti, s könyv- és sajtótörténeti érdekű ismereteket is tartalmaz. A szerző már előző könyvében is (*Uchodźcy polscy*

na Węgrzech w latach drugiej wojny światowej. Warszawa 1980, 284–310) teret szentelt a lengyel menekültek magyarországi művelődési viszonyainak; külön fejezetben foglalkozott az itteni lengyel sajtó (Polska prasa na Węgrzech) problémáival. Utalt lengyel szerzők sajtótörténeti jellegű írásaira is, pl. A. Antoniewicz: *Uchodźcza prasa na Węgrzech, 1939–1944.* Rocznik Historii Czesopismienictwa Polskiego t. XIV, nr 2–3, 294–300; D. Jakubiec: *Wydawnictwa periodyczne uchodźców polskich na Węgrzech.* Zeszyty Prasoznawcze 1971, nr 3, 37; vagy olyan könyvtörténeti érdekességű cikkekre, mint K. Chmiela: *Nasza książka w obozie . . .* tábori beszámolója a negyvenes évek elejéről.

A Heves megyei zónába, ahol mintegy kétezer menekült élt, eljutottak a magyarországi lengyel sajtótermékek, időszakos kiadványok, kalendáriumok, könyvmatóságok, s olyan irodalmi könyvek, amelyek az itteni lengyel emigráns írók, költők, műfordítók írásait tartalmazták. A legtöbb lengyel táborban időszakos kiadványokat s tábori lapokat jelentettek meg; Egerben például a *Groniec Obozu*, Selypen a *Jednodniówka Obozu w Selypu*, majd a *Jednodniówka obozu w Selypu-Jolswa* c. könyvmatóságos technikával előállított lapok jelentek meg. De eljutottak a Magyarországon kiadott *Wieści Polskie* vagy a *Materialy Obozowe* c. lapok is. Imeretes, hogy a megszállás nehéz esztendeiben Európa-szerte terjedőben volt a lengyel nyelvű sajtó és illegális könyvkiadás, különösen szovjet, francia, angol, olasz területeken. Ebbe a nemzetközi hálózatba tartozik a magyarországi lengyel sajtó és könyv története is. A nyomtatványokat számontartja a budapesti Intyutut Polski hiteles dokumentációs kötete: *A magyar–lengyel kapcsolatok könyvészete, 1938–1945.* Bp. 1948 és a *Bibliografia poloników węgierskich 1939–1945.* Warszawa 1958 c. lengyel szerkesztésű összeállítás is. Az említett könyvkiadási tevékenységről megemlékezik a mintegy évtizede megjelent művelődéstörténeti érdekű összefoglalás (St. PAZYRA: *Z dziejów książki polskiej w czasie drugiej wojny światowej.* Warszawa 1970) európai kitekintésében, ahol a 9. fejezetben elismeréssel szól a magyarországi lengyel nyelvű sajtóról és könyvkiadásról. Az antifasiszta szolidaritás jegyében létrejött együttműködés láncolatán keresztül számos példány jutott belőlük más országokban élő emigránsoknak is. Lagzi István könyvében s korábbi közleményeiben — más fontos összefüggések mellett — számos ismereteket közöl ebben a nemzetközivé szélesült témakörben.

HOPP LAJOS

Népzenei állományjegyzék. Állami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglemeztára. Összeállította ERDÉLYI Frigyesné. Bp. 1982. 115 l.

Az Állami Gorkij Könyvtár zene- és hanglemeztára gyűjtőkori szinten foglalkozik a zenei folklórra vonatkozó anyagok — nyomtatott könyv, kotta és hangzó dokumentum (hanglemez) — gyarapításával és feltáráásával. Ez utóbbi igényből született meg 515 tételt tartalmazó népzenei állományjegyzékük, melyben Közép-Kelet-Európa zenei folklórja kiemelt helyet kapott. A népzene tudomány gyakorlatát, illetve a RILM szerkesztési elveit követve a jegyzékben szereplő anyag elrendezésénél földrajzi-népi szempontokat érvényesítettek elsősorban.

Ennek megfelelően általános részre, magyar népzeneire, közép-kelet-európai népek zenéjére, egyéb európai népek zenéjére, végül Európán kívüli népzeneire tagolódik a kötet.

Az általános rész igen sovány, mindössze két tétel. A magyar népzene felolelő második fejezet — ez természetesen is — a leghosszabb. Tudjuk, hogy a Gorkij Könyvtár viszonylag fiatal intézmény, mégis úgy véljük, hogy a régebbi, sokszor alapvető kézikönyvek és gyűjtemények megszereshetők lennének tudatos állománygyarapítással. Nem egészen értjük, hogy egyes könyvek kiadási helye nem, vagy csak kérdőjelesen szerepel (33., 35., 123., tétel), másoknál a kiadás éve hiányzik (14., 107.). Kis utánjárással ezek az adatok megszereshetők lettek volna. Igen sok külföldi lemez kiadási éve hiányzik. Ezt még valahogy megbocsátanók, hiszen a bukaresti Electrecord, a tallini Melodia, a szófiai Balkanton, a moszkvai Melodia, a helsinki Scandia, a berlini Eterna (és sorolhatnám még hosszan) hanglezgyártó vállalatoktól nehezen szerezhethők be ezek az adatok. A magyar Hungaroton és Qualiton esetében ez már érthetetlen, hiszen az újdonságjegyzékekből (*Könyvvilág, Új Hanglemek, Magyar Nemzeti Bibliográfia* Zeneművek Bibliográfiája) ez könnyen megállapítható lett volna. Végső soron a gyártó cég bizonyára feljegyzéseit is rendelkezésére bocsátotta volna az összeállítónak, ha feldolgozásának célját közli velük. Ez — a megrendelések miatt — nekik is érdekük. Nem kis százalékról van szó. Mi 49 olyan esetet számoltunk össze, amikor szövegletes zárójelben csak ennyi áll [19??], ami esetünkben egyenlő a semmivel. Ez a bemutatott lemeznek több mint a fele. Szinte azt lehet mondani, hogy az utóbbi két-három évet leszámítva sehol sem tartalmazza a kiadvány a lemezek

gyártásának évét. Márpedig ezek megszerzése és közlése a magyar könyvtárosok feladata.

Megfontolandónak tartjuk, hogy a *Magyar Népzene Tára* 6 kötetét vajon kell-e külön-külön (40., 56., 65., 66., 89., 96., 105.), majd együtt (79.) is szerepeltetni. A Bartók Béla gyűjtötte és részben feldolgozta tót népdaloknak inkább a szláv népek zenéjénél lenne a helyük. Az Európán kívüli műzene nem illik ugyan az összeállításba, közlése azonban mégsem volt felesleges. Egyrészt, mert ezekből az országokból (Afganisztán, Azerbajdzsán, Etiópia, Grúzia, Irán, Kambodzsza, Laosz, Libanon, Malázia, Marokkó, Pakisztán, Tibet, Tunézia, Vietnam) még helyi és személyes kereséssel is alig lehet lemezt szerezni; másrészt, mert talán az UNESCO-ban tudatosodik az a felismerés, hogy az általuk szerkesztett — különben dicséretes — sorozat (*Musical anthology of the Orient*) mennyire hiányos. Szomorú, hogy egyes távol-keleti országokban (Korea, Vietnam) nincsenek is népzenei lemezek, és csupán a népzeneire épülő, a forradalmat és a munkát dicsőró műdalokból nehezen állapítható meg az ősi dallamvilág.

Fájlaljuk, hogy a bennünket közelebről érintő erdélyi magyar anyag igen gyér. A bővebben termő jugoszláviai gyűjtemények csak részben enyhítik ezt a hiányérzetünket. Kevés az észt, lett, litván, finn, komi, mari és mordvin anyag is. Az Erdélyi Frigyesné által összeállított állományjegyzék — a közvetlen haszon: az Állami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglemeztárának jobb megszerésén túl — bizonyára a beszerzések arányának jobb elosztását is elősegíti.

KŐHEGYI MIHÁLY

A Valóság repertórium. Hírlapkiadó Vállalat, Bp. 1982. 284 l.

A repertórium összeállítója, Meggyesi János rövid előszavában szerényen „elég széles olvasókör”-ről, a folyóirat „fontos tematikájá”-ról beszél. Az 1958-ban 5 000 példányban, kéthavonként megjelenő kiadványból 1964-től 1978-ra 16 500-as példányszámot elért havi folyóirat lett, s ez a szám azóta is növekedett. Az egyik legnépszerűbb társadalomtudományi lap a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata, a 14 tagból álló szerkesztő bizottságnak, illetve szerkesztőségnek indulásától szerkesztője, tizenkét éve pedig főszerkesztője Kőrösi József. A hosszú ideig — néhány hasonló témakörű, negyedéves laptárs megindulásáig — egyedülálló

szerepkörű, a hazai folyóiratstruktúrában ma is rangos, vezető helyet elfoglaló tudományos fórum 21 évfolyamát dolgozza fel a repertórium. 6796 tételt sorol fel, ez a szám nem tartalmazza a többnyire kortárs művészekről (pl. Bálint Endre, Fekete Tamás, Hornyánszky Gyula, Kondor Béla, Móser Zoltán, Vajda Lajos) közölt illusztrációkat.

Az adatok négy nagyobb egységbe rendeződnek: cikkek-tanulmányok, egyéb írások és közlemények, könyvismertetések, valamint sajtószemle alcímek alatt szerzői betűrendben követik egymást az egyes tételek. A csupa nagybetűvel kiemelt szerzők túlságosan szűkszavú vagy általános című, esetleg cím nélkül megjelent írásait zárójellel téma megjelölés teszi pontosabbá. A sokszor vitát kiváltó írások után a szerkesztő egy tételen belül közli a hozzászólásokat, válaszokat. A hozzászólók írása külön tételként is szerepel a betűrend megfelelő helyén, de a vitatott tanulmány alatt is megtalálható a pontos címlírás, s természetesen a névmutató alapján is rögtön megtalálhatjuk az ilyen, több helyre is beosztott munkákat.

Mint minden repertóriumot, ezt is hosszan lehet böngészni, különböző szempontok alapján keresgélve benne. Az egyik legtermékenyebb köztük az, hogy volt-e visszhangja egy-egy írásnak, s ha igen, kik voltak a szerzők, hány hozzászólás érkezett az egyes tanulmányokhoz. (Például Czeizel Endre interjúja, a fiatal prózaírókról indított eszmecsere, a történettudományi tárgyú munkák, a népesedési, az egészségügyi, az építészeti viták sok szerzőt indítottak vélemény-nyilvánításra.) A repertórium feltünteti az egyes cikkek végén lévő bibliográfia oldalszámát is, ez az egy-egy téma iránt érdeklődőknek további segítséget jelent.

A Könyvekről című fejezetben mind az ismertetett művek, mind a recenziók szerzői szerint visszakereshetők az adatok, amit már csak azért is érdemes megemlíteni, mert így az ismertetett könyvek pontos címről és megjelenési évéről mindig tájékozódhatunk (ezt nem minden repertórium készítője vállalja). Azt is figyelemmel kísérhetjük, hogy melyek azok a könyvek, amelyekre azonnal, egyidejűleg reagált a kritika, s melyek azok, amelyekről csak több éves késéssel jelent meg ismertetés. Ha ezt a rovatot figyelmesen végigolvassuk, az elmúlt 21 év fontos és érdekes magyar és (közülük azóta számos magyarra fordított) idegen nyelvű társadalomtudományi, történettudományi, irodalomtudományi, gazdasági, politikai könyveinek listáját tanulmányozhatjuk. Az olvasók megbíznak a szerkesztőség ítéletében, hogy lehetőleg

a legtöbb új információt, legjobb módszereket nyújtó tudományos műveket ajánlják figyelmükbe. (Természetesen a Valóság Szemle-rovatának terjedelme lehetetlenné tette, hogy az elmúlt két évtized minden fontos, s a folyóirat profiljába tartozó könyvről recenzió jelenhessen meg. Éppen ezért nagy kíváncsisággal lapozgatjuk ezeket az oldalakat: benne van-e ez vagy az az általunk fontosnak ítélt tanulmánykötet az ismertetett könyvek között vagy sem?) Elsősorban a szociológiai, történelmi, tudománysszervezési, demográfiai és közgazdasági művek dominálnak, a sajtótörténet, könyvtartomány, néhány enciklopédia, kézikönyv és sorozat hiányzik. De az irodalomtudomány számos jeles alkotását ismertette a folyóirat, csak néhány példa ezek közül: az Izmusok sorozat, a romániai magyar irodalmat összefoglaló mű, szociográfiai gyűjtemények, Caudwell irodalomelmélete, Komlós Aladár munkái, Király István Ady-monográfiája, Nagy Miklós Jókai-könyve, A cenzúra árnyékában című dokumentumkötet, helytörténeti kiadványok, a Mozgó Világ első füzete és még nagyon sok hasonló kiadvány címét olvashatjuk a változatos témakörű könyvrecenziók között. Valamennyi tudományág fejlődését, szemléterősségét, tágulását, a külföldi kutatásokkal való lépéstartását reprezentálja a Szemle-rovat gondos szerkesztése. Tudománytörténetesek számára már a repertórium alapos áttanulmányozása is számos termékeny szempontot kínál a korszak megközelítésére, értékelésére, folyamatok kitapintására.

A külföldi folyóiratokból kiemelt és ismertetett tanulmányok jegyzéke szintén érdekes képet nyújt: segít feltérképezni azokat a hatásokat, témaköröket, amelyek a magyar kutatásokra is jelentős befolyással lehetnek vagy voltak is. Széles körű, szinte valamennyi nyelvterületet felölelő folyóiratirodalomból válogattak a Valóság munkatársai, a *Les Temps Modernes*, *Voproszi literaturi*, *Spiegel*, *Rinascita*, *New York Times*, *Encounter* mellett több tucatnyi külföldi lap közleményeire hívták fel az érdeklődők figyelmét. A témakörök közül a kiemelkedően bőséges gazdasági jellegűek mellett az oktatásügyi, szociológiai és a pszichológiai tanulmányok szerepelnek nagy számban. A magyar könyvkiadás is támaszkodhatott a Valóság által ajánlott idegen nyelvű könyvek és folyóiratok ismertetéseire – legalábbis jó néhány azóta lefordított mű alapján erre is következtethetünk.

A repertórium tételeinek több mint kétharmada könyv- és folyóiratcikkesmertetés. E rovatok akár futó, akár alapos áttanulmányozása meggyőző arról, hogy

rendkívül színvonalasan szerkesztett, sokoldalú tudományos folyóirat anyagát tárta fel a gyűjtemény. A többi repertóriumhoz hasonlóan ez is jó segédeszköze lesz a kutatásnak, s a beléje fektetett áldozatos munkára hálásan gondolnak majd használói.

R. TAKÁCS OLGA

Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982. KLTE Könyvtára, Régi Tiszántúli Könyvtárak 2. 137 l.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár régi tiszántúli könyvtárakat bemutató sorozatának második köteteként látott napvilágot Ojtozi Eszter szláv filológiai szakreferens munkája, mely az egykori máriapócsi bazilita könyvtár fellelhető anyagának feldolgozását adja. Kis kitérével érdemes megemlíteni, hogy Hodinka Antalnak a munkácsi gör. kat. püspökség történetéről írott nagy monográfiájában már a század elején találkozunk figyelmeztető megjegyzésekkel, melyek fölhívják figyelmünket arra, hogy a Magyarországon fellelhető egyházi szláv nyelvű liturgikus könyvanyag a magyar kultúra integráns része, és az ezekről való gondoskodás valamikor kutatóinknak komoly feladata lesz, hiszen ismeretük és feldolgozásuk nélkül a történeti Magyarország népeiről és nemzetiségeiről — azok kulturájáról alkotott képünk — hiányos marad. Hodinka így ír: . . . „Meggyőződésem és hitem szerint ezeknek a kéziratoknak a tanulmányozása és nyelvészeti szempontból való értékelése a szláv nyelvészet feladata ugyan, de, ha a magyar tudományra tartozik a hazánkban létrejött idegen nyelvű szellemi termékeket is, nem csak kizárólag a magyarokat gyűjteni, akkor tagadhatatlanul és vitathatatlanul a magyar tudományra s első sorban szlavistáinkra vár ezeknek a szláv kéziratoknak, kéziratok szerkönyveknek is a tudományos világ számára való feldolgozása, vagy legalábbis az, hogy a tudós körök figyelmét felhívja rájuk, mint a hogy történelmi társulatunk sárosi kirándulásán a könyvtári bizottság előadója tette is. Mert ha kutatjuk és tanulmány tárgyává tesszük a hazai latin egyházi könyveket, egy breviáriumot, hymniáriumot stb. azok provenienziáját stb. akkor éppúgy tanulmányozhatjuk, sőt tanulmányoznunk kell a hazai szláv nyelvű szerkönyveket is, akár voltak azok itt írva, akár csak használva, sőt az is csak a magyar tudomány dicsősége, ha teljesen idegen

kézíratra tudja a tudományos világ figyelmét felhívni.” . . .

Ojtozi Eszter jelen írása hosszú évek gyűjtő és feltáró munkájának gyümölcse. Úgy tűnik, Hodinkának a század elején megfogalmazott kívánsága végre megtalálta azt a nagy felkészültségű kutatót, akinek fáradhatatlan könyvtárrekonstrukciós munkájaként újra előttünk állhat a Trianon utáni Magyarország legjelentősebb görög katolikus kultuszhelyének — a pócsi bazilita kolostornak — könyvbéli öröksége. Ennek föltárása és földolgozása messze túl mutat az egyszerű könyvészeti problémákon, mivel a föltárt könyvanyag tökéletes és plasztikus keresztmetszetét adja a hazai görögkatolikuság oly sok kulturális eredőt magábaolvasztó örökségének.

Ojtozi Eszter munkája mindenekelőtt a magyar könyvészeti muzeológia egyik legszebb példája, hiszen dolgozata nem születhetett volna meg anélkül, hogy több mint egy évtized szívsós és kitartó kutatómunkája árán ne rekonstruálta volna az egykor együtt levő, majd a szekularizáció során szerencsétlenül szétszórt könyvanyagot. A pócsi bazilita könyvtár anyagához kötődő feltáró munkának vannak előzményei: elsősorban Gottesmann Dóra 1962-ben közreadott két munkája, mely a debreceni és sárospataki református kollégiumok, valamint a Debreceni Egyetemi Könyvtár szláv könyvanyagával foglalkozik.

Ojtozi Eszter possessori és marginális bejegyzések után kutatva került kapcsolatba a máriapócsi provenienziájú könyvekkel. Kutatómunkája során — és különösen húsz könyvben talált azonos possessori bejegyzés során — elhatározta a teljes könyvtár rekonstrukciói elkészítését. Munkájában részletesen beszámol a szekularizált könyvtár anyagának hányatott sorsáról, és az egyes kötetek visszاسzerzésének, ill. az eredeti kollektcióba való visszaállításának sokszor regényes fordulatairól.

Mint említettük a pócsi könyvtár a Magyarországon talán legkevésbé ismert és számon tartott kulturális réteg — ha úgy tetszik szakrális szubkultúra — a görög katolikuság egyik legtekesebb hagyatéka. A könyvek — használatukat tekintve — leginkább két helyen fungáltak: a kegytemplom kliroszaiban (kántorpadjaiban), valamint a szerzetesek számára hozzáférhető — egyben a monostori stúdióink helyszínéül is szolgáló — könyvtárban. A szerző részletesen felsorolja a szabolcsi bizánci szertartású monostor könyvtárának beszerzési lehetőségeit. Ezen keresztül igen szemléletes képet ad arról, hogy ez a heterodox környezetben élő közösség mi módon integrálta magába a század keleti

és nyugati teológiai munkáit, melyeknek provenienciája a leMBERGI nagy hírű — és az orthodoxok körében is hatalmas szerepet betöltő „Bratsztvo” — kiadványaitól a nagyszombati nyomda uniós propagandanyomatványain keresztül a bécsi Kurzböck-féle nyomda cenzúrázott unitus kiadványaiig terjed. Képet ad arról is, hogyan gyarapodhatott egy — a magas szerzetesi kultúra periferiáján élő — szerzetesi közösség könyvtára. Bemutatja a gyarapodás egykori lehetőségeit: vándor-kereskedők, adományozók könyvtárgyarápító tevékenységét, valamint a harmadik lehetőséget, az öröklést. Ismerteti a kolostori könyvhasználat egykori gyakorlatát, részletes feldolgozást ad a könyvvállomány statisztikai megoszlásáról.

Ojtozi Eszter munkája nem csupán azáltal kiváló és hasznosan forgatható könyv, hogy a ma már nem létező pócsi könyvtár rekonstrukcióján keresztül szemléletesen megjeleníti egy bazilita monostor egykori kulturális világát, hanem ezáltal eddig páratlan kísérletet tesz arra, hogy az egyedül keresztül a többi — ma már nem működő — objektum, mint a kisberezsnai, krasznibródi, miszticzei, bukóczehegyi, husztboronyai, bikszádi görög katolikus szerzetesházak részben történeti, részben egyháztörténeti okokból való megszűnése után képet alkothassunk azok egykori létezéséről.

Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy hasonló vizsgálat napjainkban csupán a Munkács-csernekhegyi Szent Miklósról nevezett, a reunió után pravoszláv apácaközösségként működő objektum esetében volna lehetséges.

A szerző a fent leírtakon kívül foglalkozik az egykori könyvtár nyilvántartási rendszerével, a könyvkölcsönzés módjaival, a kötetés lehetőségeivel, és úgyszólván minden a könyv életével és használatával kapcsolatos problémával. Konzekvenciát von le az egykori possessorok etnikai hovatartozásáról, ezen belül világosan feltárja teológiai, etnikai és nyelvi szinkretizmusukat, sőt, megállapítja, hogy a könyvtárat használók közössége mintegy konzervként ötvözte magába Kelet-Magyarország különböző népeinek kultúráját. Megállapítja, hogy a marginális bejegyzések nyelve többségében makarónikus. Ez a pejoratív jelző egyben következtetni enged arra, hogy a fogalom nem csupán a nyelvre, de kultúrára is világképre is jellemző. Mindezek a megállapítások rendkívül jól használhatóak akkor, amikor egy rendkívül nehéz identifikációs probléma: a magyar görög katolikuság lényegének meghatározásáról van szó. A szívós munkával feltárt és rekonstruált bazilita könyvtár anyaga

mintegy keresztmetszetét adja annak a sajátos, semmihez nem hasonlítható hibrid kulturális konglomerátumnak, amelyet századokon keresztül a közép-európai unitus egyházak testesítettek meg. A se Kelethez, se Nyugathoz nem tartozás, illetve mindkét orientációnak más-más súllyal való adaptálása ennek a sajátos egyházi és kulturális képződménynek a legfontosabb jellemzője. Mindezek pozitívan és negatívan is értékelhetők. A szinkretizmus jelenthet egyfajta nyitottságot is. Mindazonáltal a magyar görög katolikuságról az utóbbi időben autentikus forrásokból elhangzó vélemények árnyaltabbá tételére is alkalmas ez a munka.

Ojtozi Eszter azon túl, hogy munkájában tökéletesen elvégez egy könyvtár rekonstrukciót hatalmas jegyzetapparátusával, széles körű nemzetközi kitekintéseivel, általános és részletes megállapításával kézikönyvet ad kezünkbe! Olyan hiányt pótol a magyar könyvészetben, mely idestova lelkiismereti problémává vált. Könyvében a technikai lehetőségekhez mérten szép és jól használható illusztrációs anyagot mutat be részint possessori bejegyzésekről, részint művészettörténeti szempontból is figyelemreméltó könyvgrafikai anyag (címlapok, illusztrációk), részint a könyvek tárolásának helyére vonatkozó alaprajzi sémák közlésével.

A szerző a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye illetékeseinek segítségével napjainkban is folytatja a diaszpórában levő parochiális liturgikus könyvanyag tervszerű felgyűjtését és ennek tudományos feldolgozását. Ennek a mind ez ideig senki által el nem végzett munkának még ma is hatalmas látványai vannak. Az ország keleti területeinek eldugott parochiáin ugyanis nem csupán ukrán és orosz redakciójú könyvek találhatók, hanem főleg a szabolcsi részeken viszonylag nagy cirillbetűs régi román liturgikus könyvanyag lelhető fel. Miután a mai magyar görög katolikuság kulturális hagyatékában első sorban az egyházi szláv és a román komponens a legszámottevőbb, reméljük, idővel ez utóbbi számbavétele is sorra kerül.

Ojtozi Eszter könyvét használatra forgathatja a hazai kárpátukrán diaszpóra kérdésével foglalkozó néprajzkutató, az interetnikus kapcsolatokat vizsgáló történész, a Duna-melléki metabizánci művészet stílusproblémát vizsgáló művészettörténész, és mindenki, aki gazdagabban és árnyaltabban akarja látni a történeti Magyarországon egymásba fonódó, egymást átszövő és átható tárgyi és szellemi kultúráját.

KÁRPÁTI LÁSZLÓ

A Pécsi Egyházmegye schematizmusa. Szerk.: CSIGI Imre és KNEIP István. Pécs, 1981. 319 l., 1 térkép.

A csekély példányszámú schematizmus 1981-es impresszummal 1982-ben jelent meg. Örvedetes jelenség, ha egy schematizmusban nemcsak a legszükségesebb adatokat találjuk az illető egyházmegyére vonatkozóan, hanem terjedelmes, mégpedig a kiadvány felét kitevő részt olvashatunk a dioecesis Quinqueecclesiensis történetéről is. A századeleji schematizmusok e szép szokása — úgy tűnik — az elmúlt évtizedben éledt újra. Hadd említsük példaként — egyben elismeréssel is — az 1970-es váci almanachot, vagy a kétszáz éves szombat-helyi egyházmegye emlékkönyvét 1977-ből és a kitűnő székesfehérvári jubileumi névtárat szintén ebből az évből.

A pécsi schematizmus első része tartalmazza *Történeti visszapillantás* címen a történeti vonatkozású dolgozatokat. A cím helyesen fedi a tárgyat, azaz nem rendszeres egyházmegye-történetről van itt szó, hanem a köztörténet fő mozzanatai szolgálnak alapul az egyházmegye történelmének vázolására. A tanulmányokat az *Egyházmegyei Történeti Munkaközösség* jeles tagjai készítették. Nagy idő telt már el Josephus Koller hatalmas munkájának (*Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Tom. I—VII. Posonii et Pestini 1782—1812.) megjelenése óta, ami eleve indokoltá teszi lassan az egyházmegye új — a történettudomány és segédtudományai modern módszereinek és segédleteinek bevonásával — történetének megírását. Ez az érzésünk egyrészt a dolgozatok témaválasztásából — erőnyeiket és hibáikat is mérlegelve — adódik, másrészt a munka folyamán felhasznált irodalomból, különös tekintettel az alapos forráshasználatra.

Még egy előjáró megjegyzés: a pécsi schematizmus csupán a történettudomány szempontjai szerint vizsgáljuk, tehát teológiai és egyéb aspektusok elmaradnak. Azt sem szabad feledni továbbá, hogy a teljes schematizmus történeti részével együtt elsősorban az egyházmegyei papság tájékoztatására készült. A schematizmus második része a műfaj szokásai szerint adattárakat és különféle mutatókat tartalmaz, melyek közül ki kell emelni az egyes helységekhez fűzött rövid és hasznos helytörténeti jegyzeteket.

Érdeemes szemügyre venni a *Történeti visszapillantást* a tartalomjegyzékben: 1. Horváth J. Gyula: A pécsi egyházmegye kezdetei (11—51.); 2. Timár György: Pécs Károly Róbert-kori püspökei (52—66.); 3. Fricsy Adám: Egyházmegyénk a hódoltság alatt (67—100.); 4. Várnagy

Antal: A németiség története egyházmegyénkben (101—127.); 5. Boros Gyevi László: A pécsi egyházmegye horvátjai a 17. század végéig (128—151.); a visszapillantást természetesen a pécsi püspökök névsora zárja (152—154.).

A pécsi egyházmegye kezdeteinek leírását ígérő dolgozat tartalmában sajnos nem követi szorosan a címet, inkább általános történelmi adatokat közöl, amelyeknek összefüggése Péccsel több esetben nagyon távoli vagy nem világos. A latin és görög egyházi hatások elemzésénél biztosan segített volna a szakirodalom szélesebb körének bevonása, túlmenve Györffy György alapvető munkáin és a Szent István Emlékkönyv néhány cikkén. Az egyes egyházak titulusainak, ill. patrocíniumainak hiányos ismertségére utal a szerző (15.): ez sajnos nemcsak az általa vizsgált területen van így, hanem országszerte az elhanyagolt témák közé tartozik — érdemtelenül. A szerző e megjegyzéséből szeretnénk joggal remélni, hogy a Pécsett munkálkodók folyamatos és rendszeres kutatása majd erre is kiterjed. A Bonipert és Fulbert közötti levélváltásról különösen Priscianusra vonatkozóan hiányolható Mezey László könyvének idevágó része (*Deáktség és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Bp. 1979. 105. skk.). Priscianusról jellemzőbbnek véljük, hogy a VI. század elején Bizáncban tanította a latin nyelvet görögöknek, mint hogy „caesarei tudós” (33.) volt. Teljesen hiányzik a pálosok említése, bár ez a téma meghaladná az egyházmegyei kereteket, azonban kezdeteikről, melyek részben Pécs környékére tehetők, mindenképpen meg kellett volna emlékezni: esetleg pusztán a jegyzetekben némi szakirodalmi utalással.

A Károly Róbert kori püspökökről bőven kapunk adatokat; példás az okleveles anyagra és a forrásokra való hivatkozás, a fejezet végére azonban egy összefoglalás és értékelés kívánkozott volna. (Gentilis bíboros ürügyen ismét említhetnénk a pálosokat...)

A hódoltság korának ismertetésénél már bővebben értesülünk a szerzetesrendekről, köztük a pálosokról. A szerző itt helyesen emelte ki, hogy e korszak megítélésénél milyen döntő szerepet játszik a magyar birtokosok felfogása, miszerint a török uralmat ideiglenesnek tekintették s jogaikról a hódoltsági részeken nem mondtak le (91., 98.). A pécsi káptalan török előli meneküléséhez érdekes adalékot szolgáltat Mezey László cikke: *Janus Pannonius XVI. századi utóéletéről* (in: Janus Pannonius. Tanulmányok. Szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp. 1975. Memoria

saeculorum Hungariae 2., 523–533., különösen 529.). A németiség és a horvátok történetéről írt dolgozatok sok értékes és megfontolásra érdemes adatot tartalmaznak, melyek nagyobb lélegzetű és alaposabb kifejtést igényelnek majd a jövőben.

A schematizmus feltétlen érdemének tartjuk — és így egyfajta tekintetben úttörő vállalkozás is —, hogy nem az egyes püspökök tevékenysége szerint halad a kérdések tárgyalásában, hanem átfogó jellegű tanulmányokban — helyenként szintetikus — törekszenek egységes képet rajzolni egy olyan nagyon is összetett és bonyolult kérdéskörrel, mint egy egyházmegye történetének alakulása. Ne legyünk türelmetlenek: sok apró részlet meg gondos feltáró munkával kell felszínre hozni — nemcsak Pécsen! Vagyis a történelmi ismeretek mozaikjaiból tökéletes segédesszövegeket kell létrehozni, hogy egykor sikerrel lehessen megírni a szellemiség, a lelkeség fejlődésének helyi történetét is!

Befejezésül néhány „addenda et corrigenda”: szerkesztés szempontjából kifogásolható a jegyzetelés egymástól nagyon elütő volta, mely egyenlenséget eredményez. Egy történeti térkép hasznosan egészítette volna ki a tanulmányokat. A jelenlegi térképen feltüntetett „Zágrebi (sic!) egyházmegye” és „Djakovoi (sic!) ...” helyett szívesebben olvastunk volna zágrábi egyházmegyét és diakóvárit ... Koller általunk is idézett nélkülözhetetlen művét többféleképpen olvashatjuk: kár. A 154. oldalon „Mária Cell” talán lehetne Mariazell; a 132. oldalon „Cranach Lukács” inkább Lucas Cranach, általában az idegen nevek átírásában — tudományos igényű mű esetében mindenképpen — a név eredeti nyelvén való írásmódját tartanánk követendőnek.

SARBAK GÁBOR

Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Zusammengestellt von Egon MARÓTI. Acta Antiqua et Archaeologica XXII. Szeged 1980, 45 l.

Közismert az ókortudományi kutatások világméretű térhódítása, gazdagodása. A tény önmagában véve igen örvendetes, azonban a publikációk már-már áttekinthetetlen — s főleg egészében sehol sem hozzáférhető — bősége roppant nehézségek elé állítja a legmódszeresebben dolgozó, a legtapasztaltabb szakembert is. Ezen a problémán kívánnak segíteni az utóbbi években mind nagyobb számban megjelenő, kisebb-nagyobb területeket áttekintő speciális bibliográfiák. Az ilyenek elkészí-

tése mindenképpen örvendetes és dicséretes teljesítmény, különösen, ha az ókorban oly sokrétű jelentőségre szert tett és ma is közérdeklődésre számot tartó kérdéskör megközelítését mozdítják elő, mint amilyen az antik sport és versenyzjátékok területe is.

A kis kötet 767 tételt dolgoz fel, az alábbi csoportosításban: Bevezetés. Rövidítésjegyzék. I. Sport és testnevelés. I. Összefoglalások. 2. Részletkérdések. 3. Gyakorló helyek és versenypályák. 4. Forráskiadványok, irodalom a sportra és testkultúrára vonatkozó antik nyilatkozatokhoz, a) gyűjteményes munkák; b) feliratok és papiruszok; c) auktorok; d) ábrázolások. II. Versenyeik. A) A pánhellén játékok. 1. Általában. 2. Olympia, a) összefoglalások; b) részletkérdések. 3. Pythia, Isthmia, Nemea. III. Versenyeik. B) Helyi rendezvények. 1. Görög. 2. Római. IV. Futásjátékok. 1. Általában. 2. Rövídítáv (Stadion, diaulos). 3. Hosszútáv (Dolichos, a marathóni futás problémája, „hémerodromion”). 4. Speciális futásjátékok (fáklyás, ill. fegyveres futás). V. A pentathlon. 1. Általában. 2. A távolugrás. 3. A diszkoszvetés. 4. A gerelyhajítás. VI. A küzdősportok. 1. Általában. 2. A birkózás. 3. Az ökölvívás. 4. A pankráció. VII. Lovas versenyeik. 1. A lófuttatás és a kocsiversenyeik. VIII. Különböző sportágak. 1. Az úszás és az evezés — 2. Az íjászat. 3. A labdajátékok. Szerzők névjegyzéke.

Az anyag elrendezése, a mű felépítése logikus, szakszerű, legfeljebb egy-két vonatkozásban tűnik problematikusnak. Így pl. a helyi versenyeik felosztása görög ill. római versenyekre nem egészen következetes; bár kétségtelen, hogy mind a terület, mind az eredet szerint való felosztás nehézségeket rejt magában, hiszen az egykor szabad, önálló hellén világ fokozatosan beolvadt az Imperium Romanum kereteibe, s a játékok eredete, jellege szerint való éles elkülönítés sem valószínűleg meggyőzően. A legcélravezetőbb talán az egyes lokális rendezvények szerint való — igaz, kissé aprólékos — tagolás lett volna: ezt egy későbbi, nagyobb anyagot feldolgozó 2. kiadás esetleg megvalósíthatja. — Korrigálandó lesz még: a 104-es tételnél az 1943-as évszám, ez helyesen 1893; a 197-es tételben elírás van, az un helyett az und kötőszó kell, továbbá a 337. tételben szereplő évszám az 1936 helyett az 1836 a helyes.

Az úttörő kezdeményezés és a színvonal érdemét természetesen nem esorbítják fenti megjegyzéseink, hiszen minden olyan munkával szemben, amely elsőként vállalkozik valamely feladat megoldására, fel lehet vetni korrekcióra, kiegészítésekre vonatkozó javaslatokat, azonban a lényeg-

ges szempont mindig az, hogy egy kiadvány milyen hiányt pótol, milyen szolgálatot tesz felhasználóinak.

HOFFMANN ZSUZSANNA

Benzing, Josef: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. 2. jav. és bőv. kiad. Wiesbaden 1982 Harrassowitz. XX, 565 lap, 1 tábla. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Bd. 12.)

Alig akad még egy olyan alapvető és annyit használt kézikönyv a régi nyomtatványokkal kapcsolatban, mint Josef Benzing összeállítása a német nyelvterület 16. és 17. századi nyomdászairól. 1963-ban jelentette ezt meg első alkalommal. A 16. századra vonatkozó adatok többsége tőle már korábban napvilágot látott, de a 17. századiak ekkor első ízben kerültek összefoglalásra. Hatalmas lépés volt ez előre a könyveket előállítók ezreinek szövevényében történő tájékozódásban, akik között bizony sokszor igen nehéz az eligazodás.

Ilyen előzmények után nem csodálható, hogy Benzing műve két évtized alatt teljességgel elfogyott. Az új kiadásra — szerencsés módon — nem változatlan lenyomat formájában, hanem az időközben történt új megállapítások bedolgozásával került sor. Benzing munkájának hatalmas értékét alkotja, hogy nyomdászokként a legfontosabb életrajzi és tevékenységükkel összefüggő adatok mellett a rájuk vonatkozó alapvető irodalmat is megadta. Ez utóbbinak az utolsó két évtized termésével történő kiegészítése fontos adaléka a második kiadásnak. (Kb. 85 százaléka az első kiadásnak — az előállítás költségeinek csökkentése végett — változatlan formában megmaradt, míg az új szövegrészek szedését ehhez hozzáfényképezték.)

Mintegy tucatnyi, nem önállóan bizonyult nyomdásznak törlesztésével szemben az új kiadásban 19 új név és 14 korábban nem szerepelt nyomdahely található. Az utóbbiak közül több Benzing gyűjtési szempontjának, vagyis az összefüggő német nyelvterületnek kibővített alkalmazásából származik, amelynek során — az első kiadástól eltérően — a mai Burgenlandot és Luxemburgot is bevette. Így most már Sopron-

keresztúr, Monyorókerék, Németújvár, Németlövő és Vimpác is bekerült az összeállításba. A közvetítő Benzing számára ezekben az esetekben Helmut W. Lang összeállítása volt a 15.—17. századi ausztriai nyomdahelyekről (vö. MKsz 1974. 204—205.).

Sajnálatos, hogy Benzing e monumentális lexikona második kiadásának ismertetése egyben a kiváló szerzőről történő megemlékezést is kell, hogy szolgálja. Josef Benzing ugyanis a most bemutatott, új kötetének mutatózása közben, 1981 májusában hunyt el 77 éves korában. Ezzel nem csupán a német nyomdászat-történet vesztette el koronázatlan, de egyértelműen elismert „pápáját”, de a könyvtörténettel foglalkozók kicsiny, ám-bár nemzetközi csapata is kimagasló személyiségét gyászolja.

Jelen könyvismertetés szerzője abban a kitüntetésben részesült, hogy közel két évtizeden át viszonylag rendszeres kapcsolatban állhatott Benzinnel, amely a szakmai kapcsolaton túl is terjedt. Egy alkalommal Budapestre is ellátogatott. Ekkor mások is megcsodálhatták félelmetes tudását, amellyel a 16. század első évtizedeiben készült kiadványok nyomtatóit a betűtípusok és könyvdíszek alapján fejből meghatározta. Benzing a „pápa” azonban sohasem tartotta magát csalhatatlannak, jóllehet a problematikus kötet megtekintését követő rövid másodperceken belül már közölte is véleményét, amelyet azután a későbbi, sokszor igen hosszadalmas ellenőrzések — szinte kivétel nélkül — csupán megerősíteni tudtak.

Ő már sajnos nem tud további műveket alkotni, de az elkészültek is óriási segítséget és biztos támaszt jelentenek a korai századok nyomtatványaival foglalkozók számára. Hogy számos, további műve közül itt most csupán kettőt a legutóbb kiadottak közül említsünk: a 16. századi strassburgi nyomtatványok bibliográfiájának kiegészítése és Luthernek életében — többnyire nyomda megjelölése nélkül — megjelent műveit összefoglaló, kimagasló bibliográfiája. Ha mások és később már Benzing személyére nem emlékeznek, hiszen már nem is emlékezhetnek, művei bizonyosan még rendkívül hosszú ideig továbbélnek majd.

BORSA GEDEON

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat a nyomdába érkezett: 1988. X. 31. — Terjedelem: 14 (A/5) ív
84.12622, Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

TARTALOM

<i>Köpeczi Béla</i> : A századik évfolyam elé	1
<i>Holl Béla</i> : Egy ismeretlen középkori iskolakönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból	3
<i>Borsa Gedeon</i> : A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai	24
<i>Kókay György</i> : Az első magyarországi kölcsönkönyvtár (Olvasókabinét Pozsonyban 1782-ben)	34
<i>Fried István</i> : Egy lapszerkesztő arcképehez (Decsy Sámuel)	45
<i>Jónás Károly</i> : A Képviselőházi Könyvtár állományának alakulása a két háború között	60
<i>Lengyel András</i> : Juhász Gyula folyóirata, a Magyar Jövendő	75

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Veszprémy László</i> : Megjegyzések a Pray-kódex sacramentarium maiusának sanctoraléjához	87
<i>Lengyel Béla</i> : A grazi Egyetemi Könyvtár Chrysostomus-kódexéről	95
<i>Madás Edít</i> : Az Erdy-kódex perikóparendszerre és Guillermus Parisiensis posztillás könyve	99
<i>Gömöri György</i> : Balassi Bálint bejegyzése Stephan Haymb emlékkönyvében	105
<i>Soós István</i> : Adalékok Napóleon 1809. évi proclamációjának magyar fordításához	107
<i>Praznovszky Mihály</i> : Az első Nógrád megyei nyomda és Szerelmey Miklós kapcsolata	112
<i>Szelle Béla</i> : Iparos segédkek könyvtára 125 évvel ezelőtt (Adalékok a munkás könyvtárak kezdetéhez)	114

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” első kötetéhez. V.	119
<i>Varga András</i> : Adatok Molnár Gergely latin grammatikájának történetéhez	127

F I G Y E L Ő

<i>Havasi Zoltán</i> : Mátrai László (1909–1983)	130
A századik évfolyam	131
<i>Holl Béla</i> : Iványi Sándor (1916–1983)	133
<i>Haiman György</i> : Grúz szerző könyve Tótfalusi Kis Miklósról és a grúz nyomdászat kezdetéről	134

S Z E M L E

Botka Ferenc—Vargha Kálmán: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945. Személyi rész I. A–K. Bp. 1982. (<i>Németh S. Katalin</i>)	139
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Bp. 1981. (<i>Fülöp Géza</i>)	141
József Attila kéziratai és levelezése. (Katalógus). Bp. 1980. (<i>Marth Hildegard</i>)	144
Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. R. Dán, A. Pirnát. Bp.—Leiden, 1982. (<i>Bucsay Mihály</i>)	146
Balogh Jolán: Varadinum. Várad vára. Bp. 1982. (<i>Barlay Ö. Szabolcs</i>)	149
Lagzi István: Lengyelek és franciák Heves megyében, 1939–1945. Eger, 1981. (<i>Hopp Lajos</i>)	150
Népzenei állományjegyzék. Az Állami Gorkij Könyvtár kotta- és hanglezetára. Bp. 1982. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	151
A Valóság repertórium. Bp. 1982. (<i>R. Takács Olga</i>)	151
Ojtozi Eszter: A máriapócsi baziliták cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1982. (<i>Kárpáti László</i>)	153
A Pécsi Egyházmegye schematizmusa. Bp. 1981. (<i>Sarbak Gábor</i>)	155
Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980. (<i>Hoffmann Zsuzsanna</i>)	156
Benzing, Josef: Die Buchdrucke des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden, 1982. (<i>Borsa Gedeon</i>)	157

SOMMAIRE

<i>Köpeczi, Béla</i> : Préface à la 100 ^e année	1
<i>Holl, Béla</i> : Un monument inconnu de la langue hongroise	3
<i>Borsa, Gedeon</i> : Les éditions des relations allemandes sur la guerre des paysans de Hongrie et leurs imprimeurs	24
<i>Kókay, György</i> : Le premier cabinet de lecture en Hongrie	34
<i>Fried, István</i> : Au portrait d'un rédacteur de journal (Sámuel Deesy)	45
<i>Jónás, Károly</i> : L'accroissement du stock de la Bibliothèque du Parlement entre les deux guerres mondiales	60
<i>Lengyel, András</i> : La revue de Gyula Juhász, intitulée Magyar Jövendő (l'Avenir Hongrois)	75

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Veszprémy, László</i> : Observations au sanctorale du sacramentarium maius du codex Pray	87
<i>Lengyel, Béla</i> : Sur le codex Chrysostomus de la Bibliothèque de l'Université de Graz	95
<i>Madas, Edit</i> : Le système de péricope du codex Érdy et le livre de postilles de Guillelmus Parisiensis	99
<i>Gömöri, György</i> : Une note de Bálint Balassi dans le mémorial de Stephan Haymb	105
<i>Soós, István</i> : Contributions à la traduction hongroise de la proclamation de Napoléon en 1809	107
<i>Praznovszky, Miklós</i> : La première imprimerie au comitat Nógrád et Miklós Szeremley	112
<i>Szelle, Béla</i> : La bibliothèque des aides industriels il y a 125 ans (Contributions aux origines des bibliothèques ouvrières)	114

ANCIENS LIVRES HONGROIS

<i>Borsa, Gedeon</i> : Suppléments et corrections au premier volume des Anciens Imprimés de Hongrie, V ^e partie	119
<i>Varga, András</i> : Quelques données à l'histoire de la grammaire latine de Gergely Molnár	127

CHRONIQUE

<i>Havasi, Zoltán</i> : László Mátrai (1909—1983)	130
La centième année	131
<i>Holl, Béla</i> : Sándor Iványi (1916—1983)	133
<i>Haiman, György</i> : Le livre d'un auteur géorgien sur Miklós Tótfalusi Kis et les origines de l'imprimerie géorgienne	134

REVUE

La bibliographie de l'histoire de la littérature hongroise de 1905 à 1945. Partie des personnages. Vol. I. A—K. Bp. 1982. (<i>Németh S., Katalin</i>)	139
Annuaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi, 1979. Bp. 1981. (<i>Fülöp, Géza</i>)	141
Les manuscrits et la correspondance d'Attila József. (Catalogue.) Bp. 1980. (<i>Marth, Hildegard</i>)	144
Antitrinitarism in the Second Half of the 16th Century. Ed. by R. Dán, A. Pirnát. Bp.—Leiden, 1982. (<i>Bucsay, Mihály</i>)	146
Balogh, Jolán: Varadinum. Le château fort de Várad. Bp. 1982. (<i>Barlay Ö., Szabolcs</i>)	149
Lagzi, István: Polonais et Français au comitat Heves, 1939—1945. — Eger, 1981. (<i>Hopp, Lajos</i>)	150
Un registre de la musique populaire hongroise. Le recueil de notes et de disques de la Bibliothèque Gorkij. Bp. 1982. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	151
Le répertoire de la revue Valóság (Réalité). Bp. 1982. (<i>R. Takács, Olga</i>)	151
Les livres en caractères cyrilliques des pères Basiliens de Máriapócs. Debrecen, 1982. (<i>Kárpáti, László</i>)	153
Le schématisme du diocèse de Pécs. 1981. (<i>Sarbak, Gábor</i>)	155
Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980. (<i>Hoffmann, Zsuzsanna</i>)	156
Benzing, Josef: Die Buchdrucke des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Wiesbaden, 1982. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	157